



ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

**ΤΟ FORUM SHOPPING ΣΤΟ ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΕΤΑΙΡΙΚΟ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ: ΘΕΜΙΤΗ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ Η ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ;**

Δημήτριος Γ. Γιαννακούδης

Επιβλέπων: Δρ. Γεώργιος Δ. Παυλίδης

Φεβρουάριος 2026



ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

**ΤΟ FORUM SHOPPING ΣΤΟ ΕΝΩΣΙΑΚΟ ΕΤΑΙΡΙΚΟ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ: ΘΕΜΙΤΗ
ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ Η ΚΑΤΑΧΡΗΣΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ;**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς
απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στο Διεθνές
και Ευρωπαϊκό Δίκαιο των Επιχειρήσεων στο
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος**

Δημήτριος Γ. Γιαννακούδης

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Φεβρουάριος 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Δημήτριος Γ. Γιαννακούδης, 2026.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ο Δημήτριος Γ. Γιαννακούδης, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «**To forum shopping στο ενωσιακό εταιρικό και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο: Θεμιτή στρατηγική επιλογή ή καταχρηστική άσκηση δικαιώματος;**», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Περίληψη

Η πολυμορφία των εθνικών εννόμων τάξεων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η σταδιακή διαμόρφωση ενός ενιαίου χώρου δικαιοσύνης έχουν αναδείξει την επιλογή δικαιοδοσίας σε κρίσιμο παράγοντα ικανό να επηρεάσει όχι μόνον τη δικονομική πορεία αλλά και το ουσιαστικό αποτέλεσμα των διασυνοριακών διαφορών. Στο περιβάλλον αυτό, το φαινόμενο του forum shopping αναπτύσσεται ως έκφραση της δυνατότητας στρατηγικής αξιοποίησης των διαφορών μεταξύ κανονιστικών πλαισίων, εγείροντας θεμελιώδη ερωτήματα ως προς τα όρια της θεμιτής κανονιστικής επιλογής και τη μετάβαση προς μορφές καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.

Η ανάλυση του forum shopping στο ενωσιακό εταιρικό και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο αναδεικνύει τη διττή του φύση ως αφενός αναπόσπαστου στοιχείου της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς και αφετέρου δυνητικού παράγοντα απορρύθμισης της ασφάλειας δικαίου και της ισότητας των διαδίκων. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στη διάκριση μεταξύ θεμιτής και αθέμιτης επιλογής forum, υπό το πρίσμα της αρχής της καλής πίστης, της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος και της ανάγκης διασφάλισης της προβλεψιμότητας και της αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης. Παράλληλα, εξετάζεται η διασύνδεση του forum shopping με το regulatory arbitrage και τον ρυθμιστικό ανταγωνισμό μεταξύ κρατών μελών, καθώς και οι οικονομικές, δεοντολογικές και θεσμικές του προεκτάσεις.

Στο πεδίο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας, η προβληματική εξειδικεύεται μέσω της έννοιας του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI) και της πρακτικής του COMI shifting, όπως θεσμοθετείται στο πλαίσιο του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/848. Η μετατόπιση του COMI αναδεικνύεται ως κατεξοχήν μορφή λειτουργικού forum shopping, ικανή να μεταβάλει το εφαρμοστέο πτωχευτικό καθεστώς και το εύρος των εννόμων συνεπειών έναντι των πιστωτών, με κεντρικά κριτήρια αξιολόγησης την πραγματική και αναγνωρίσιμη σύνδεση, τη χρονική εγγύτητα προς την επέλευση της αφερεγγυότητας και τους μηχανισμούς αποτροπής προσχηματικών μετακινήσεων.

Η συγκριτική θεώρηση του εταιρικού forum shopping και του COMI shifting καταδεικνύει κοινές λειτουργικές αφετηρίες στην αναζήτηση ευνοϊκότερου κανονιστικού περιβάλλοντος, με διαφοροποιήσεις ως προς την ένταση του θεσμικού ελέγχου και τον βαθμό κινδύνου για τρίτους. Καθοριστικός αναδεικνύεται ο ρόλος της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη διαμόρφωση των λειτουργικών ορίων της επιλογής forum, μέσω στάθμισης μεταξύ επιχειρηματικής κινητικότητας και προστασίας της ασφάλειας δικαίου και των δικαιολογημένων προσδοκιών.

Το forum shopping προσεγγίζεται τελικώς ως εγγενές στοιχείο μιας πολυεπίπεδης ενωσιακής έννομης τάξης, του οποίου η κανονιστική αντιμετώπιση θεμελιώνεται σε λειτουργικά κριτήρια ουσιαστικής συνάφειας, θεσμικής συνοχής και αποτροπής καταχρηστικών πρακτικών.

Abstract

The coexistence of multiple national legal orders within the framework of the European Union and the progressive formation of a unified area of justice have elevated the choice of jurisdiction to a decisive factor capable of shaping not only the procedural course but also the substantive outcome of cross-border disputes. Within this environment, the phenomenon of forum shopping emerges as an expression of the strategic exploitation of regulatory diversity, raising fundamental questions concerning the boundaries between legitimate regulatory choice and abusive exercise of rights.

The analysis of forum shopping in European company law and private international law reveals its dual character as, on the one hand, an inherent feature of the internal market and, on the other, a potential source of destabilisation of legal certainty and procedural equality. Particular emphasis is placed on the distinction between legitimate and illegitimate forum selection, examined in the light of the principles of good faith, the prohibition of abuse of rights, and the need to safeguard foreseeability and effective judicial protection. The interconnection between forum shopping, regulatory arbitrage and regulatory competition among Member States is further explored, together with its economic, ethical and institutional implications.

In the field of cross-border insolvency, the discussion focuses on the concept of the centre of main interests (COMI) and the practice of COMI shifting, as regulated under Regulation (EU) 2015/848. The relocation of the COMI constitutes a paradigmatic form of functional forum shopping, capable of altering the applicable insolvency regime and the scope of legal effects vis-à-vis creditors, with central assessment criteria including the existence of a genuine and objectively ascertainable connection, temporal proximity to the onset of insolvency, and the mechanisms designed to prevent artificial relocations.

A comparative perspective on corporate forum shopping and COMI shifting reveals common functional foundations in the search for a more favourable regulatory environment, combined with differences regarding the intensity of institutional control and the degree of risk imposed on third parties. A decisive role is attributed to the case law of the Court of Justice of the European Union in delineating the functional limits of forum selection through a balancing process between entrepreneurial mobility and the protection of foreseeability, legal certainty and legitimate expectations.

Forum shopping ultimately appears as an inherent element of a multi-layered European legal order, whose normative regulation must be grounded on functional criteria of genuine connection, institutional coherence and prevention of abusive practices.

Περιεχόμενα

1. Πρόλογος.....	9
2. Το forum shopping ως νομικό και οικονομικό φαινόμενο.....	11
2.1. Ορισμός, χαρακτηριστικά και ιστορική εξέλιξη του forum shopping	11
2.2. Η διάκριση μεταξύ θεμιτού και καταχρηστικού forum shopping.....	18
2.3. Η διασύνδεση του forum shopping με το regulatory arbitrage, το forum non conveniens και την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος	21
2.4. Οικονομικές, δεοντολογικές και θεσμικές προεκτάσεις του forum shopping	24
3. Το forum shopping στην αφερεγγυότητα	27
3.1. Ο Κανονισμός 2015/848 και η έννοια του COMI	27
3.2. Η πρακτική του COMI shifting στη διασυνοριακή αφερεγγυότητα.....	30
3.3. Η έννοια του COMI υπό το πρίσμα της ψηφιοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας.....	33
3.4. Η νομολογιακή διαμόρφωση της έννοιας του COMI.....	35
3.5. Όρια θεμιτής μετατόπισης του COMI και προστασία των πιστωτών	38
4. Συγκριτική ανάλυση του εταιρικού forum shopping και του COMI shifting	41
4.1. Η αναζήτηση ευνοϊκότερου καθεστώτος ως κοινή λογική βάση.....	41
4.2. Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ εταιρικού forum shopping και COMI shifting	43
4.3. Προς μία ενιαία λειτουργική θεώρηση του εταιρικού forum shopping και του COMI shifting	46
5. Θεσμική στάθμιση και κανονιστικά όρια του forum shopping στο ενωσιακό δίκαιο	48
5.1. Το forum shopping ως έκφανση της επιχειρηματικής ελευθερίας στο ενωσιακό δίκαιο	48
5.2. Θεσμικά όρια και μηχανισμοί ελέγχου του forum shopping και του COMI shifting στο ενωσιακό δίκαιο	51

5.3. Ενιαία κανονιστική προσέγγιση και λειτουργικά όρια του forum shopping στο ενωσιακό δίκαιο	54
6. Επίλογος – Συμπεράσματα	56
7. Βιβλιογραφία.....	58

1. Πρόλογος

Η ενοποίηση της ευρωπαϊκής αγοράς και η σταδιακή διαμόρφωση ενός ενιαίου χώρου δικαιοσύνης έχουν μεταβάλει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο νοείται η διεθνής δικαιοδοσία στο ενωσιακό δίκαιο. Η συνύπαρξη πολλαπλών εθνικών εννόμων τάξεων, υπό το κανονιστικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν περιορίζεται πλέον στη διαχείριση συγκρούσεων δικαιοδοσίας, αλλά δημιουργεί πεδίο ενεργού επιλογής μεταξύ διαφορετικών κανονιστικών καθεστώτων. Στο περιβάλλον αυτό, η επιλογή του αρμόδιου forum αποκτά αυξημένη σημασία, καθώς επηρεάζει άμεσα την ουσία των έννομων σχέσεων, τη θέση των διαδίκων και την κατανομή των κινδύνων που απορρέουν από τη δικαστική διαδικασία.

Το φαινόμενο του forum shopping αναδεικνύεται ως καίρια έκφραση αυτής της πραγματικότητας. Η στρατηγική αξιοποίηση των διαφορών μεταξύ εννόμων τάξεων για την υπαγωγή μιας διαφοράς ή μιας οικονομικής δραστηριότητας σε ευνοϊκότερο δικαιοδοτικό ή κανονιστικό περιβάλλον αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς. Ταυτόχρονα, όμως, το forum shopping εγείρει θεμελιώδη ερωτήματα ως προς τα όρια της θεμιτής στρατηγικής επιλογής και τη μετάβαση προς μορφές καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος, ιδίως όταν οι επιλογές forum αποσυνδέονται από την πραγματική οικονομική ή κοινωνική βάση της διαφοράς.

Η ένταση αυτή γίνεται ιδιαίτερα εμφανής στο ενωσιακό εταιρικό δίκαιο και στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο. Στο εταιρικό πεδίο, η ελευθερία εγκατάστασης και η νομολογιακή αποδοχή της δυνατότητας επιλογής κράτους σύστασης ή λειτουργίας με βάση κανονιστικά πλεονεκτήματα έχουν οδηγήσει στην αναγνώριση του forum shopping ως θεμιτής επιχειρηματικής στρατηγικής, υπό ορισμένες προϋποθέσεις. Στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, και ιδίως στο δίκαιο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας, η μετατόπιση του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI shifting) συνδέεται άμεσα με τον καθορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας και του εφαρμοστέου δικαίου, επηρεάζοντας τη συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών και την ασφάλεια δικαίου.

Παρά τις δογματικές τους διαφοροποιήσεις, οι δύο αυτές εκφάνσεις του forum shopping παρουσιάζουν κοινές λειτουργικές αφητηρίες. Και στις δύο περιπτώσεις, η επιλογή forum στηρίζεται στην αναζήτηση ευνοϊκότερου κανονιστικού πλαισίου και αξιοποιεί τη δομική πολυμορφία της ενωσιακής έννομης τάξης. Η διαφορετική ένταση του ελέγχου που ασκείται από τον ενωσιακό νομοθέτη και τη νομολογία δεν

αναιρεί τη συγγένεια των φαινομένων, αλλά αντανακλά τη διαφορετική φύση των έννομων σχέσεων που επηρεάζονται και τον βαθμό κινδύνου για τρίτους.

Στο επίκεντρο της προβληματικής τίθεται, συνεπώς, το κρίσιμο ερώτημα αν και πότε το forum shopping παραμένει εντός των ορίων της θεμιτής στρατηγικής επιλογής και πότε μετατρέπεται σε καταχρηστική άσκηση δικαιώματος. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν μπορεί να δοθεί με γενικές αξιολογικές κρίσεις, αλλά προϋποθέτει τη συστηματική ανάλυση των κανονιστικών κριτηρίων που θέτει το ενωσιακό δίκαιο, καθώς και της νομολογιακής πρακτικής που διαμορφώνει τα λειτουργικά όρια της διεθνούς δικαιοδοσίας.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά, στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία καλείται να εξισορροπήσει την οικονομική κινητικότητα με την ανάγκη προστασίας της ασφάλειας δικαίου, της προβλεψιμότητας και των δικαιολογημένων προσδοκιών των τρίτων. Μέσα από μια λειτουργική και πραγματολογική προσέγγιση, η νομολογία επιχειρεί να διακρίνει μεταξύ θεμιτής κανονιστικής επιλογής και πρακτικών που υπονομεύουν τη συνοχή του δικαιοδοτικού συστήματος.

Η προβληματική του forum shopping δεν εξαντλείται, ωστόσο, στη νομική της διάσταση. Η στρατηγική αξιοποίηση των κανόνων δικαιοδοσίας εγείρει και σημαντικά ηθικά και πολιτικά ζητήματα, καθώς επηρεάζει την αντίληψη της δικαιοσύνης ως θεσμού ίσης απονομής δικαίου και τη σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ οικονομικών φορέων και έννομης τάξης. Παράλληλα, λειτουργεί ως μηχανισμός έμμεσου ρυθμιστικού ανταγωνισμού μεταξύ κρατών μελών, με δυνητικά θετικές αλλά και αποσταθεροποιητικές συνέπειες.

Τέλος, οι σύγχρονες εξελίξεις, όπως η ψηφιοποίηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας και η αποϋλοποίηση της διοίκησης των επιχειρήσεων, προσδίδουν νέα διάσταση στη συζήτηση περί forum shopping και COMI. Η αυξανόμενη αποσύνδεση της οικονομικής δραστηριότητας από σταθερούς γεωγραφικούς δεσμούς καθιστά αναγκαία μια δυναμική ερμηνεία των υφιστάμενων κανόνων, ικανή να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της σύγχρονης οικονομίας χωρίς να διακυβεύεται η θεσμική συνοχή της ενωσιακής έννομης τάξης.

2. Το forum shopping ως νομικό και οικονομικό φαινόμενο

2.1. Ορισμός, χαρακτηριστικά και ιστορική εξέλιξη του forum shopping

Το forum shopping αποτελεί σύνθετο φαινόμενο του σύγχρονου ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, το οποίο ανακύπτει όταν η πολυμορφία των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας, η ύπαρξη πολλαπλών συνδετικών στοιχείων και η διαφοροποίηση των εννόμων τάξεων επιτρέπουν στον διάδικο να κατευθύνει τη διαφορά του προς τη δικαιοδοσία που θεωρεί ως περισσότερο ευνοϊκή. Η πρακτική αυτή εδράζεται στην αρχή ότι το forum δεν είναι απλώς τόπος εκδίκασης, αλλά κρίσιμος παράγοντας που καθορίζει το εφαρμοστέο δίκαιο, την ένταση των δικονομικών δικαιωμάτων, την έκταση των αποδεικτικών μέσων και, τελικά, το ουσιαστικό αποτέλεσμα της διαφοράς.¹

Η συστηματική διαφοροποίηση μεταξύ των εννόμων τάξεων, τόσο ως προς τους κανόνες δικαιοδοσίας όσο και ως προς τις δικονομικές και ουσιαστικές συνέπειες της εκδίκασης, καθιστά την επιλογή forum παράγοντα ικανό να μεταβάλλει την πορεία και το αποτέλεσμα της υπόθεσης. Το ζήτημα δεν περιορίζεται στην τυπική δυνατότητα πρόσβασης σε πλείονες δικαιοδοσίες, αφορά την ουσιαστική μεταβολή του κανονιστικού περιβάλλοντος στο οποίο εντάσσεται η διαφορά, συμπεριλαμβανομένων παραμέτρων, όπως η έκταση της απόδειξης, ο βαθμός δικαστικής διακριτικότητας και η εφαρμογή διαφορετικών ουσιαστικών κανόνων.²

Σε αρκετές περιπτώσεις, η επιλογή forum δεν αποτελεί απλή αξιοποίηση υφιστάμενων δεσμών, αλλά προκύπτει από ενεργό ανασχηματισμό πραγματικών παραγόντων που επηρεάζουν την υπαγωγή. Η μεταβολή κατοικίας, η τροποποίηση του τόπου εκπλήρωσης, η ανακατεύθυνση οικονομικών δραστηριοτήτων ή η μεταβολή της οργανωτικής δομής συνιστούν πρακτικές που δύνανται να δημιουργήσουν νέο συνδετικό στοιχείο, ικανό να ενεργοποιήσει διαφορετικό πλαίσιο διεθνούς δικαιοδοσίας. Η τεχνική αυτή έχει αναλυθεί ως χαρακτηριστική μορφή ενεργητικού forum shopping, όπου η διαμόρφωση των πραγματικών περιστάσεων

¹ Christopher A. Whytock, "The Evolving Forum Shopping System", *Cornell Law Review*, Vol. 96, Issue 3, 2011, σελ. 485.

² Ronald A. Brand, "The CISG: Applicable Law and Applicable Forums", *Journal of Law and Commerce*, Vol. 38, 2019, σελ. 7-8.

προηγείται της επιλογής του δικαστηρίου και στοχεύει στη βελτίωση της θέσης του διαδίκου.³

Τα βασικά χαρακτηριστικά του forum shopping διακρίνονται σε τρεις παραμέτρους: (α) την ύπαρξη πλειόνων δικαιοδοτικών βάσεων, (β) τη διαφοροποίηση των συνεπειών που απορρέουν από καθεμία από αυτές και (γ) την επιδίωξη ουσιαστικού ή διαδικαστικού πλεονεκτήματος. Η πρακτική εκδηλώνεται όταν η συνδυασμένη λειτουργία των παραγόντων αυτών επιτρέπει τη μετάβαση της υπόθεσης σε περιβάλλον ικανό να προσδώσει σημαντική μεταβολή στο περιεχόμενο ή στη διαδικασία της δικαστικής κρίσης.⁴

Η επιλογή forum προσλαμβάνει ιδιαίτερη βαρύτητα σε έννομες τάξεις όπου το εφαρμοστέο δίκαιο, η έκταση των αποδεικτικών μέσων και η ένταση των δικονομικών δικαιωμάτων καθορίζονται από το forum και όχι από προϋφιστάμενη συμβατική επιλογή. Σε τέτοια συστήματα, η υπαγωγή σε διαφορετικό forum συνεπάγεται άμεση αλλαγή του ουσιαστικού και δικονομικού πλαισίου, γεγονός που επαυξάνει τη λειτουργική σημασία των κινήτρων για τη μετατόπιση της δικαιοδοσίας.⁵ Η διαφοροποίηση αυτή εξηγεί γιατί συστήματα όπως το αμερικανικό εμφανίζουν έντονη ανάπτυξη του φαινομένου, λόγω της απόκλισης μεταξύ πολιτειακών και ομοσπονδιακών κανόνων.

Η λειτουργία του forum shopping εντάσσεται σε ευρύτερο πλαίσιο διασυνοριακών συναλλαγών, όπου οι αποκλίσεις ως προς τη θεσμική ποιότητα των δικαστικών μηχανισμών, την ταχύτητα απονομής δικαιοσύνης, την προβλεψιμότητα των αποφάσεων και την αποτελεσματικότητα εκτέλεσης δημιουργούν διαφοροποιημένα κίνητρα επιλογής. Οι διαφορές αυτές προσδίδουν στην επιλογή forum οικονομικά χαρακτηριστικά, επιτρέποντας στα μέρη να λειτουργήσουν μέσα σε ένα περιβάλλον ρυθμιστικού ανταγωνισμού, όπου η επιλογή της ευνοϊκότερης δικαιοδοσίας συνιστά μορφή στρατηγικής προσαρμογής.⁶

³ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 579.

⁴ Markus Petsche, "What's Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice", *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1008-1011.

⁵ John F. Coyle, "Forum Shopping, Statutes of Limitation, and Borrowing Statutes", *Florida Law Review*, Vol. 78, 2025, σελ. 388-391.

⁶ Christopher A. Whytock, "The Evolving Forum Shopping System", *Cornell Law Review*, Vol. 96, Issue 3, 2011, σελ. 482-485.

Το φαινόμενο του forum shopping εκδηλώνεται σε διαφορετικές μορφές, οι οποίες διακρίνονται με βάση τον τρόπο δημιουργίας του συνδετικού στοιχείου και τον βαθμό με τον οποίο ο διάδικος επηρεάζει το πλαίσιο διεθνούς δικαιοδοσίας. Βασικές κατηγορίες αποτελούν το ενεργητικό και το παθητικό forum shopping, η μετατόπιση του κέντρου των κυρίων συμφερόντων (COMI shifting) και οι ρυθμιστικές μορφές μετακίνησης, που συνδέονται με την επιλογή ευνοϊκότερου καθεστώτος (regulatory arbitrage).⁷

Η πρώτη μορφή, το ενεργητικό forum shopping, συνδέεται με την αναδιάταξη πραγματικών παραγόντων προ της εισαγωγής της διαφοράς, με σκοπό τη δημιουργία δικαιοδοτικού δεσμού που δεν προϋπήρχε. Η πρακτική αυτή περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη μετακίνηση κατοικίας ή έδρας σε χρονικό σημείο κοντά στην έναρξη της διαδικασίας, τη μεταβολή του τόπου εκπλήρωσης συμβατικών υποχρεώσεων, την αναδιάρθρωση της εταιρικής οργάνωσης ή τη μεταφορά περιουσιακών στοιχείων σε διαφορετική έννομη τάξη. Η λειτουργία της τεχνικής αυτής στηρίζεται στη στοχευμένη διαμόρφωση συνθηκών ικανών να ενεργοποιήσουν συγκεκριμένο κανόνα διεθνούς δικαιοδοσίας, επιτρέποντας πρόσβαση σε ευνοϊκότερο ουσιαστικό ή δικονομικό καθεστώς. Η μέθοδος αυτή τεκμηριώνεται ως μορφή «στρατηγικής αναδιάταξης πραγματικών περιστατικών», η οποία καταγράφεται σε συνάφεια με τη δημιουργία τεχνητών συνδετικών στοιχείων.⁸

Το παθητικό forum shopping προϋποθέτει ύπαρξη πολλαπλών διαθέσιμων δικαιοδοτικών βάσεων χωρίς μεταβολή των πραγματικών στοιχείων. Στην περίπτωση αυτή, ο διάδικος αξιοποιεί τα υφιστάμενα συνδετικά στοιχεία ώστε να επιλέξει μεταξύ δύο ή περισσότερων αρμοδίων δικαστηρίων, όταν οι επιλογές αυτές συνεπάγονται διαφορετική μεταχείριση ως προς την έκταση των αποδεικτικών μέσων, τις δικονομικές εγγυήσεις, τις προθεσμίες ή τους ουσιαστικούς κανόνες. Η πρακτική αυτή αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό συστημάτων, όπου η διεθνής δικαιοδοσία θεμελιώνεται σε πολλαπλές αντικειμενικές βάσεις, όπως ο τόπος τέλεσης της πράξης, ο τόπος εκπλήρωσης της σύμβασης ή ο τόπος κατοικίας του εναγομένου, οι οποίες οδηγούν σε ουσιαστικά διαφορετικά κανονιστικά περιβάλλοντα. Η διάκριση ενεργητικού–παθητικού forum shopping εντοπίζεται στη

⁷ Παϊζής Αθ., Η Αντιμετώπιση της Διασυνοριακής Αφερεγγυότητας των Ομίλων Εταιριών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 137 επ.

⁸ Guido Rennert, “Is Elimination of Forum Shopping by Means of International Uniform Law an ‘Impossible Mission’?”, Macquarie Journal of Business Law, Vol. 2, 2005, σελ. 119 επ.

διαφοροποίηση μεταξύ τεχνητής δημιουργίας συνδετικού στοιχείου και αξιοποίησης προϋφιστάμενων επιλογών.⁹

Στην κατηγορία των ειδικών μορφών forum shopping εντάσσεται το COMI shifting, το οποίο έχει θεμελιώδη σημασία στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου αφερεγγυότητας. Το κέντρο των κυρίων συμφερόντων (COMI) λειτουργεί ως βασικό κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας για την έναρξη των κύριων διαδικασιών αφερεγγυότητας. Η μεταβολή του επιτυγχάνεται μέσω μετατόπισης της πραγματικής διοίκησης, επαναδιάταξης των κύριων οικονομικών δραστηριοτήτων ή μεταφοράς της κύριας επιχειρηματικής επικέντρωσης σε άλλο κράτος μέλος. Η πρακτική αυτή επιτρέπει πρόσβαση σε έννομες τάξεις με ευνοϊκότερα πλαίσια αναδιάρθρωσης, ταχύτερες διαδικασίες ή ηπιότερες προϋποθέσεις έναρξης.¹⁰

Η λειτουργική εγγύτητα μεταξύ COMI shifting και ενεργητικού forum shopping αναδεικνύεται στο πλαίσιο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας, όπου η μετατόπιση του καθοριστικού συνδετικού στοιχείου μπορεί να επηρεάσει ουσιαστικά τη δυνατότητα πρόσβασης σε διαδικασίες pre-insolvency.¹¹

Επιπλέον, η πρακτική του forum shopping συνδέεται με μορφές ρυθμιστικής μετακίνησης (regulatory arbitrage), οι οποίες ανακύπτουν όταν η επιλογή δικαιοδοσίας ή η μεταφορά της καταστατικής ή πραγματικής έδρας χρησιμοποιείται για την υπαγωγή σε ευνοϊκότερο κανονιστικό πλαίσιο. Στο εταιρικό δίκαιο, η διαφοροποίηση των κανόνων επί κεφαλαιακών απαιτήσεων, ευθύνης διοικούντων, προστασίας πιστωτών και μηχανισμών αναδιάρθρωσης δημιουργεί ισχυρά κίνητρα επιλογής συγκεκριμένων εννόμων τάξεων ως τόπων εγκατάστασης. Η θεσμική αυτή δυναμική έχει καταστήσει ορισμένες δικαιοδοσίες ιδιαίτερα ελκυστικές για εταιρικές μετακινήσεις και διασυνοριακές αναδιρθρώσεις,¹² ενώ η συστηματική διαφοροποίηση των μηχανισμών αναδιάρθρωσης, ιδίως σε επίπεδο

⁹ Markus Petsche, "What's Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice", *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1008-1009.

¹⁰ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 15.

¹¹ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 45-46.

¹² Martin Gelter, "Centros, the Freedom of Establishment for Companies, and the Court's Accidental Vision for Corporate Law", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 287/2015, 2015.

προπρωχευτικών διαδικασιών, έχει ενισχύσει τις επιλογές μεταφοράς έδρας ή COMI ακριβώς πριν την κήρυξη αφερεγγυότητας.¹³

Κοινό θεμέλιο όλων των παραπάνω μορφών αποτελεί η δυνατότητα διαμόρφωσης ή αξιοποίησης του συνδετικού στοιχείου της διεθνούς δικαιοδοσίας προς επίτευξη ευνοϊκότερου αποτελέσματος. Είτε μέσω τεχνητής διαμόρφωσης των πραγματικών περιστάσεων (ενεργητικό forum shopping), είτε μέσω επιλογής ενός εκ των πολλών ήδη διαθέσιμων fora (παθητικό forum shopping), είτε μέσω μετατόπισης του κέντρου διοικητικών και οικονομικών συμφερόντων (COMI shifting), είτε μέσω επιλογής εννόμου τάξης με ευνοϊκότερο κανονιστικό περιβάλλον (regulatory arbitrage), η πρακτική του forum shopping αντανakλά την ένταση του ρυθμιστικού κατακερματισμού και το εύρος των στρατηγικών που διαμορφώνονται σε ένα πολυεπίπεδο ενωσιακό και διεθνές δικαιοδοτικό σύστημα.

Η ιστορική πορεία του forum shopping αποκαλύπτει μια μετατόπιση από την αποκλειστικά αρνητική προσέγγιση του φαινομένου προς μια πιο σύνθετη και λειτουργικά διαφοροποιημένη θεώρηση. Στην παραδοσιακή αγγλοσαξονική νομική σκέψη, το forum shopping αντιμετωπιζόταν ως πρακτική υπονόμησης της ορθής απονομής δικαιοσύνης, ιδίως μέσω της τεχνητής επιλογής δικαστηρίου με ευνοϊκότερο καθεστώς παραγραφής ή αποδεικτικής βαρύτητας. Η λειτουργία των «borrowing statutes» και οι παρεμβάσεις των δικαστηρίων μέσω του δόγματος του forum non conveniens καταδεικνύουν την πρώιμη ανάγκη αποτροπής της αποδόμησης των τοπικών ρυθμιστικών επιλογών.¹⁴

Η εξέλιξη των διεθνών εμπορικών συναλλαγών και η αναγνώριση της ιδιωτικής αυτονομίας τροποποίησαν αυτή τη μονοδιάστατη θεώρηση. Η συστηματική εισαγωγή ρητρών επιλογής δικαιοδοσίας και εφαρμοστέου δικαίου, καθώς και η ανάπτυξη διεθνών διαιτητικών θεσμών, ανέδειξαν ότι η επιλογή forum μπορεί να υπηρετεί την ασφάλεια δικαίου και την προβλεψιμότητα, αποτελώντας εργαλείο ορθολογικής κατανομής των κινδύνων της συναλλαγής. Η θεμελίωση αυτής της μεταστροφής απαντάται στη θεωρητική ανάλυση του τεχνικού χαρακτήρα της επιλογής forum ως μέρους της αρχιτεκτονικής των διεθνών συναλλαγών.¹⁵

¹³ Horst Eidenmüller, “The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union”, *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019.

¹⁴ John F. Coyle, “Forum Shopping, Statutes of Limitation, and Borrowing Statutes”, *Florida Law Review*, Vol. 78, 2025, σελ. 383-391.

¹⁵ Pamela K. Bookman, “The Unsung Virtues of Global Forum Shopping”, *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016

Η ευρωπαϊκή έννομη τάξη ακολούθησε διαφορετική ιστορική διαδρομή, καθώς η εξέλιξη του forum shopping διαπλέκεται με τη διαμόρφωση της ενιαίας αγοράς και την κατοχύρωση της ελευθερίας εγκατάστασης. Η νομολογιακή πορεία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις υποθέσεις C-212/97,¹⁶ Überseering¹⁷ και Inspire Art¹⁸ ανέτρεψε παγιωμένες αντιλήψεις περί κρατικού ελέγχου της εταιρικής ιθαγένειας, προσδίδοντας λειτουργική υπόσταση στην ελεύθερη επιλογή ευνοϊκότερου εταιρικού καθεστώτος. Το φαινόμενο αυτό δημιούργησε συνθήκες διαμόρφωσης ρυθμιστικού ανταγωνισμού ανάμεσα στα κράτη μέλη, γεγονός που αναλύεται ενδελεχώς στη βιβλιογραφία περί ρυθμιστικής κινητικότητας.¹⁹

Στο πεδίο της αφερεγγυότητας, η υιοθέτηση του κέντρου των κυρίων συμφερόντων (COMI) ως συνδετικού στοιχείου διεθνούς δικαιοδοσίας, βάσει του Κανονισμού 1346/2000²⁰ και του αναδιατυπωμένου Κανονισμού 2015/848²¹, οδήγησε στην ανάπτυξη δομικά νέων μορφών forum shopping. Η δυνατότητα μετατόπισης του COMI μέσω μεταβολών στη λειτουργική διοίκηση, στην τοποθεσία των κύριων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ή στην οικονομική οργάνωση επέτρεψε την πρόσβαση σε ευνοϊκότερες διαδικασίες αναδιάρθρωσης. Οι πρακτικές αυτές, που καταγράφονται διεξοδικά στην ανάλυση των συνθηκών που διέπουν την εταιρική μεταφορά δραστηριοτήτων,²² αποτελούν σταθερό αντικείμενο συστηματικής κριτικής, λόγω της δυνατότητάς τους να υπονομεύουν την προστασία πιστωτών και την ισορροπία των εθνικών συστημάτων αφερεγγυότητας.²³

¹⁶ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 9ης Μαρτίου 1999, Centros Ltd v. Erhvervs- og Selskabsstyrelsen, υπόθεση C-212/97, ECLI:EU:C:1999:126

¹⁷ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 5ης Νοεμβρίου 2002, Überseering BV v. Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC), υπόθεση C-208/00, ECLI:EU:C:2002:632

¹⁸ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2003, Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd, υπόθεση C-167/01, ECLI:EU:C:2003:512.

¹⁹ Martin Gelter, "Centros, the Freedom of Establishment for Companies, and the Court's Accidental Vision for Corporate Law", ECGI Working Paper Series in Law, Paper No. 287/2015, 2015.

²⁰ Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, ΕΕ L 160 της 30.6.2000, pp. 1–18.

²¹ Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας (αναδιατύπωση), ΕΕ L 141 της 5.6.2015, pp. 19–72.

²² Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", Amicus Curiae, Issue 83, 2010.

²³ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", University of Oxford, Legal Research Paper Series, Paper No. 33/2008, 2008.

Η επίδραση των παραπάνω εξελίξεων αποτυπώνεται και στην ελληνόγλωσση θεωρία. Στο πλαίσιο της συστηματικής προσέγγισης του φαινομένου, η έννοια του forum shopping αντιμετωπίζεται όχι αποκλειστικά ως καταχρηστική πρακτική, αλλά ως αποτέλεσμα της πολυεπίπεδης και ενίοτε ασύμμετρης αλληλεπίδρασης εννόμων τάξεων, ιδιωτικής αυτονομίας και υπερεθνικών ρυθμιστικών επιλογών.²⁴ Η καταγραφή της στρατηγικής αναδιάταξης των πραγματικών περιστατικών και των συνεπειών της στην κατανομή της διεθνούς δικαιοδοσίας αποτυπώνεται με ιδιαίτερη σαφήνεια στη σύγχρονη ελληνική ερευνητική παραγωγή. Στο αντίστοιχο πεδίο της αφερεγγυότητας, η ελληνόγλωσση ανάλυση αναδεικνύει τη λειτουργική ταύτιση μεταξύ COMI shifting και ενεργητικών πρακτικών επιλογής ευνοϊκότερου καθεστώτος αφερεγγυότητας, ιδίως σε συνάρτηση με την ευχέρεια πρόσβασης σε ευέλικτα πλαίσια προπρωχευτικών διαδικασιών.

Στη σύγχρονη φάση εξέλιξης του φαινομένου, το forum shopping δεν μπορεί πλέον να απομονωθεί ως παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, αλλά πρέπει να ενταχθεί στη λειτουργική πραγματικότητα της διεθνούς δικαιοσύνης και του ενωσιακού ιδιωτικού δικαίου. Η πρακτική της επιλογής δικαιοδοσίας αποτελεί αναπόφευκτο αποτέλεσμα του ρυθμιστικού κατακερματισμού και της πολυπλοκότητας των κανόνων σύνδεσης. Η πρόκληση πλέον δεν συνίσταται στην εξάλειψή της, αλλά στη διαμόρφωση κριτηρίων που ενισχύουν την ουσιαστική συνάφεια μεταξύ διαφοράς και επιλεγόμενου forum, περιορίζοντας ταυτόχρονα τον κίνδυνο καταχρηστικής μετατόπισης των διαδικασιών και απορρύθμισης της προστασίας τρίτων.²⁵

Η ιστορική εξέλιξη του forum shopping, από εργαλείο αποφυγής δυσμενών ρυθμίσεων σε πυρηνικό ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας και του ευρωπαϊκού ρυθμιστικού ανταγωνισμού, επιβεβαιώνει ότι το φαινόμενο δεν είναι παθολογία αλλά ενδογενές χαρακτηριστικό μιας πολυεπίπεδης και αλληλένδετης έννομης τάξης. Η ορθή αντιμετώπισή του απαιτεί ισορροπία μεταξύ ελευθερίας επιλογής, προβλεψιμότητας και αποτροπής καταχρήσεων, καθώς και θεσμική προσαρμογή στις εξελισσόμενες ανάγκες των διεθνών συναλλαγών.

²⁴ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", Notre Dame Law Review, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 579 επ.

²⁵ Markus Petsche, "What's Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice", The International Lawyer, Vol. 45, No. 4, 2011.

2.2. Η διάκριση μεταξύ θεμιτού και καταχρηστικού forum shopping

Η έννοια του forum shopping εμφανίζει δύο διακριτές όψεις, οι οποίες αποτυπώνουν αφενός έναν πυρήνα πρακτικών που ενέχουν καταχρηστικό χαρακτήρα και αφετέρου μία εκδοχή θεμιτής αξιοποίησης των διαθέσιμων κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας. Η διάκριση μεταξύ των δύο μορφών προκύπτει από τη στάθμιση των συνεπειών που επιφέρει η επιλογή του forum στην απονομή δικαιοσύνης, στην ισότητα των διαδίκων, στην αποτελεσματικότητα της διαδικασίας και στη λειτουργία της διεθνούς δικαστικής συνεργασίας.

Η αθέμιτη μορφή συνδέεται με πρακτικές που δημιουργούν ουσιώδη ανισοροπία μεταξύ των διαδίκων ή υπονομεύουν την εύρυθμη απονομή δικαιοσύνης. Η επιλογή ενός αλλοδαπού forum, όταν συνεπάγεται υπέρμετρο βάρος για τον διάδικο κατά του οποίου στρέφεται η αγωγή, δημιουργεί συνθήκες άνισης μεταχείρισης, στο μέτρο που η δίκη μεταφέρεται σε σύστημα δικαίου και διαδικασίας με το οποίο ο εναγόμενος δεν διατηρεί ουσιώδη συνάφεια.²⁶ Η μετατόπιση αυτή είναι ικανή να επηρεάσει την ουσιαστική και δικονομική θέση του εναγομένου, ιδίως όταν τα εφαρμοστέα δίκαια παρουσιάζουν ουσιώδεις αποκλίσεις ως προς την παραγραφή, το είδος της ευθύνης ή το επιτρεπτό αποδεικτικών μέσων, με άμεσο επακόλουθο τη δυνατότητα επίτευξης ευνοϊκότερης έκβασης της δίκης για τον ενάγοντα.²⁷

Η προβληματική αυτή είναι εμφανής σε περιπτώσεις όπου η επιλογή forum μεταβάλλει το εφαρμοστέο ουσιαστικό δίκαιο, οδηγώντας σε διαφοροποιήσεις ως προς το επιτρεπτό ή το ύψος τυχόν αποζημίωσης. Χαρακτηριστικά, στην απόφαση του ΔΕΕ Florin Lazar κατά Allianz SpA,²⁸ το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας τα άρθρα 4 παρ. 1 και 15 του Κανονισμού (ΕΚ) 864/2007 («Ρώμη II»)²⁹, δέχθηκε ότι το δίκαιο του τόπου επέλευσης της άμεσης ζημίας καθορίζει όχι μόνο τη βάση και την έκταση της ευθύνης αλλά και τα πρόσωπα που δικαιούνται αποζημίωση και την αξιολόγηση αυτής, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε αισθητά διαφορετικά επίπεδα αποζημίωσης ανάλογα με την επιλεγείσα δικαιοδοσία. Ανάλογες πρακτικές

²⁶ Guido Rennert, "Is Elimination of Forum Shopping by Means of International Uniform Law an 'Impossible Mission'?", *Macquarie Journal of Business Law*, Vol. 2, 2005, σελ. 120.

²⁷ Debra Lyn Bassett, "The Forum Game", *North Carolina Law Review*, Vol. 84, No. 2, 2006, σελ. 349.

²⁸ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 10^{ης} Δεκεμβρίου 2015, *Florin Lazar v. Allianz SpA*, υπόθεση C-350/14, ECLI:EU:C:2015:802.

²⁹ Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 864/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές (Ρώμη II), ΕΕ L 199 της 31.7.2007, pp. 40–49.

αναγνωρίζονται και στη διεθνή βιβλιογραφία ως περιπτώσεις «substantive law shopping», δηλαδή στρατηγικής επιλογής ουσιαστικών κανόνων μέσω της επιλογής δικαστηρίου³⁰

Η αθέμιτη διάσταση εκδηλώνεται επίσης όταν η επιλογή του forum επιφέρει πρακτικές δυσχέρειες τέτοιας έκτασης ώστε να υπονομεύεται η δυνατότητα αποτελεσματικής συμμετοχής του εναγομένου στη δίκη, μέσω δυσανάλογων εξόδων, δυσκολιών μεταφοράς αποδεικτικού υλικού ή γλωσσικών εμποδίων. Οι δυσχέρειες αυτές συνδέονται στενά με τον δικονομικό κανόνα forum non conveniens, ο οποίος αποσκοπεί ακριβώς στην αποτροπή καταχρηστικών επιλογών forum που οδηγούν σε αναποτελεσματική απονομή δικαιοσύνης.³¹ Η λειτουργία του κανόνα τεκμηριώνει ότι το forum shopping μπορεί να καταστεί αθέμιτο όταν η επιλογή του forum δεν σχετίζεται με πραγματικό σύνδεσμο της διαφοράς με το δικαστήριο, αλλά επιδιώκει αποκλειστικά τη δημιουργία πλεονεκτημάτων για έναν διάδικο, εις βάρος της ταχείας, οικονομικής και δίκαιης εκδίκασης.³²

Περαιτέρω, στα αρνητικά αποτελέσματα συγκαταλέγεται η έλλειψη ομοιομορφίας των αποφάσεων, η οποία καθίσταται εμφανής όταν δύο όμοιες υποθέσεις οδηγούν σε εντελώς διαφορετικά αποτελέσματα εξαιτίας της επιλογής διαφορετικών fora. Η διαφοροποίηση δεν αποδίδεται σε ιδιαιτερότητες της ουσίας της διαφοράς αλλά στη δυνατότητα του ενάγοντος να επιλέξει ένα forum που του προσφέρει ευμενέστερους κανόνες. Η πρακτική αυτή έχει επισημανθεί ως παράγοντας που αποδυναμώνει την ασφάλεια δικαίου, στο μέτρο που καθιστά δυσχερή την πρόβλεψη της έκβασης της δίκης και δημιουργεί ασυμμετρίες μεταξύ διαδίκων σε όμοιες υποθέσεις.³³ Η προβληματική έχει καταγραφεί και στη διεθνή θεωρία, ως συστημική συνέπεια της ύπαρξης πολλαπλών δικαιοδοτικών βάσεων και της δυνατότητας «outcome-selective» επιλογής.³⁴

³⁰ John F. Coyle, “Forum Shopping, Statutes of Limitation, and Borrowing Statutes”, *Florida Law Review*, Vol. 78, 2025.

³¹ Christopher A. Whytock, “The Evolving Forum Shopping System”, *Cornell Law Review*, Vol. 96, Issue 3, 2011, σελ. 494-495.

³² Markus Petsche, “What’s Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice”, *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1015-1016.

³³ Markus Petsche, “What’s Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice”, *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1018-1019.

³⁴ Pamela K. Bookman, “The Unsung Virtues of Global Forum Shopping”, *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 587-588.

Η αθέμιτη μορφή συνδέεται επίσης με ζητήματα δημοσίου συμφέροντος, όταν η επιλογή ενός forum επιβαρύνει δυσανάλογα τη δικαστική ύλη ενός κράτους ή συνεπάγεται εφαρμογή αλλοδαπών ουσιαστικών κανόνων που καθιστούν δυσχερή την απονομή δικαιοσύνης στο συγκεκριμένο δικαστήριο. Παράλληλα, η επιλογή δικαιοδοσίας χωρίς πραγματικό σύνδεσμο κινδυνεύει να δημιουργήσει φαινόμενα νομικού ιμπεριαλισμού, ιδίως σε περιπτώσεις όπου το εφαρμοστέο δίκαιο επεκτείνεται πέραν των εύλογων ορίων της εδαφικότητας.³⁵

Αντιστρόφως, η θεμιτή διάσταση του forum shopping συνδέεται με την αξιοποίηση των προβλεπόμενων εναλλακτικών βάσεων δικαιοδοσίας, όταν αυτές υπηρετούν την ισότητα των διαδίκων, την αποτελεσματικότητα της διαδικασίας και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Η ύπαρξη πολλαπλών βάσεων διεθνούς δικαιοδοσίας αποτελεί χαρακτηριστικό τόσο του ευρωπαϊκού συστήματος, όσο και του αμερικανικού, όπου το προσωπικό και το ειδικό δικαίωμα δικαιοδοσίας θεμελιώνονται σε εύρος πραγματικών συνδέσμων.³⁶ Η δυνατότητα επιλογής μεταξύ περισσότερων δικαστηρίων επιτρέπει την προσαρμογή της διαδικασίας στις ανάγκες της συγκεκριμένης διαφοράς, χωρίς να θίγεται η ισότητα των μερών και χωρίς να παράγεται ανισορροπία.

Η θεμιτότητα αναδεικνύεται επίσης σε περιπτώσεις όπου η επιλογή forum είναι αναγκαία για τη διασφάλιση της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ιδίως όταν το μόνο «φυσικό» forum είναι αδρανές ή ανεπαρκές για την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων του ενάγοντος. Η πρακτική αυτή παρατηρείται σε διασυνοριακές διαφορές που αφορούν ευάλωτες ομάδες ή έννομες τάξεις με ανεπαρκείς μηχανισμούς δικαστικής προστασίας, όπως έχει καταγραφεί σε υποθέσεις πολιτών Λατινικής Αμερικής οι οποίοι στράφηκαν σε αμερικανικά δικαστήρια για σοβαρές περιβαλλοντικές βλάβες.³⁷

Τέλος, το forum shopping μπορεί να επιφέρει διεύρυνση της ισχύος και επιρροής του εφαρμοστέου δικαίου, ιδίως όταν η επιλογή forum οδηγεί στην ενίσχυση της προστασίας συγκεκριμένων εννόμων αγαθών σε διεθνές περιβάλλον. Η πρακτική αυτή, η οποία καταγράφεται σε πλήθος υποθέσεων, αναδεικνύει ότι η επιλογή forum

³⁵ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 596.

³⁶ Markus Petsche, "What's Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice", *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1021-1022.

³⁷ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 614

μπορεί να αποτελεί μηχανισμό αποτροπής ανισοτήτων και προώθησης της αποτελεσματικότητας της διεθνούς ρύθμισης σύνθετων οικονομικών ή χρηματοπιστωτικών σχέσεων.³⁸

2.3. Η διασύνδεση του forum shopping με το regulatory arbitrage, το forum non conveniens και την καταχρηστική άσκηση δικαιώματος

Το φαινόμενο του forum shopping συνδέεται άμεσα με πρακτικές regulatory arbitrage, όταν η επιλογή δικαστηρίου λειτουργεί ως εργαλείο πρόσβασης σε ευνοϊκότερο κανονιστικό πλαίσιο, είτε μέσω ευμενέστερων κανόνων δικαιοδοσίας είτε μέσω ουσιαστικού δικαίου. Η σύνδεση αυτή διαπιστώνεται ιδίως στις διαφορές εταιρικού δικαίου και αφερεγγυότητας, όπου η μεταφορά της πραγματικής έδρας ή του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI) δημιουργεί δυνατότητες εκμετάλλευσης διαφορών μεταξύ εθνικών δικαίων. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η πρακτική αυτή προσλαμβάνει χαρακτηριστικά ρυθμιστικής μετανάστευσης, κατά την οποία η επιλογή του forum συμπαρασύρει την επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου, παράγοντας επιδράσεις στις σχέσεις μετόχων, πιστωτών και τρίτων, ιδιαίτερα όταν η μεταβολή του COMI πραγματοποιείται σε χρονικό σημείο εγγύς της επέλευσης αφερεγγυότητας.³⁹ Η στρατηγική αυτή αναγνωρίζεται και στα ελληνόγλωσσα κείμενα που προσεγγίζουν το COMI shifting ως ενδεχόμενο τεχνητής αναδιάταξης πραγματικών στοιχείων προς επίτευξη μεταφοράς δικαιοδοσίας, πρακτική που αναλύεται ως πιθανή απειλή για την προστασία πιστωτών.⁴⁰

Η σχέση forum shopping και forum non conveniens (FNC) αναπτύσσεται συστηματικά στη θεωρία ως δίπολο που εναλλάσσεται μεταξύ ενεργητικής και αμυντικής χρήσης του δικαιοδοτικού συστήματος. Η δυνατότητα επίκλησης FNC από τον εναγόμενο μπορεί να λειτουργήσει ως αντίβαρο στις επιλογές forum του ενάγοντος, όταν η μεταφορά της δίκης σε αλλοδαπό forum δημιουργεί δυσανάλογο βάρος ή υπονομεύει την πρακτική δυνατότητα διεξαγωγής της διαδικασίας. Στο πλαίσιο αυτό, η προσφυγή στο FNC εξετάζεται ως μέσο αποτροπής της καταχρηστικής επιλογής δικαιοδοσίας, ιδίως σε συστήματα common law όπου το

³⁸ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", Notre Dame Law Review, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 615-616.

³⁹ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", ECGI Working Paper Series in Law, Paper No. 456/2019, 2019.

⁴⁰ Λ. Ι. Αθανασίου, Γ. Μιχαλόπουλος, Το Δίκαιο της Διασυννοριακής Αφερεγγυότητας, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 161 επ.

FNC εφαρμόζεται για την επιστροφή της υπόθεσης στο δικαστήριο με τη μεγαλύτερη συνάφεια προς τη διαφορά.⁴¹ Η διάσταση αυτή καταγράφεται και σε κείμενα που αναλύουν τη λειτουργία του FNC ως μηχανισμού απόκρουσης καταχρηστικών επιλογών forum, με έμφαση στον κίνδυνο δυσανάλογων δικονομικών βαρών και διαδικαστικών ανισοτήτων για τον εναγόμενο.

Η λειτουργία του forum non conveniens συνδέεται με την ευρύτερη αρχή της αποτροπής της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος. Η θεωρητική σύνδεση μεταξύ FNC και κατάχρησης αποτυπώνεται και στη συζήτηση περί αμυντικής χρήσης του FNC (defensive abuse), όπου η επίκληση ακαταλληλότητας του forum λειτουργεί όχι ως μέσο ορθολογικής κατανομής των διαφορών αλλά ως εργαλείο καθυστέρησης ή αποφυγής της δίκης.⁴²

Η προβληματική της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος συνδέεται ευθέως με το άρθρο 281 του Αστικού Κώδικα της ελληνικής νομοθεσίας, το οποίο απαγορεύει την άσκηση δικαιώματος κατά προφανή υπέρβαση των ορίων της καλής πίστης και του κοινωνικού και οικονομικού σκοπού του. Στο πεδίο της διεθνούς δικαιοδοσίας, η αρχή αυτή λειτουργεί ως ερμηνευτικό πλαίσιο, το οποίο αποτρέπει τη χρήση μηχανισμών δικαιοδοτικής επιλογής με τρόπο που εξουδετερώνει τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της δίκαιης δίκης και της ισότητας των διαδίκων. Η ελληνική βιβλιογραφία έχει αναδείξει κατ' επανάληψη τον κίνδυνο κατάχρησης μέσω τεχνητής θεμελίωσης συνδέσμου διεθνούς δικαιοδοσίας ή επιλογής forum με αποκλειστικό σκοπό τη δημιουργία επεμβατικής δικαιοδοσίας σε αλλοδαπές έννομες τάξεις.⁴³

Η ανωτέρω θέση ενισχύεται από τη δογματική προσέγγιση που διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του Κανονισμού 650/2012,⁴⁴ όπου προβλέπεται δυνατότητα παρέκτασης και αποδοχής δικαιοδοσίας σε κληρονομικές διαφορές με γνώμονα την αποκατάσταση της ενότητας forum και εφαρμοστέου δικαίου. Η δυνατότητα αυτή αναγνωρίζεται υπό αυστηρές προϋποθέσεις, ενώ ο Κανονισμός εισάγει

⁴¹ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 587-589.

⁴² Markus Petsche, "What's Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice", *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1016.

⁴³ Χ. Παμπούκης, *Διεθνές Ιδιωτικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2020, σελ. 730.

⁴⁴ Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Ιουλίου 2012, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου ΕΕ L 201 της 27.7.2012, pp. 107–134.

περιορισμένης έκτασης εφαρμογή κριτηρίων που θυμίζουν το FNC,⁴⁵ χωρίς ωστόσο να επιτρέπεται η πλήρης ανάπτυξη της θεωρίας του ακατάλληλου forum λόγω της πάγιας νομολογίας του ΔΕΕ περί απαγόρευσης της εφαρμογής του FNC εντός του ευρωπαϊκού συστήματος δικαιοδοσίας. Η νομολογία *Owusu v. Jackson*⁴⁶ επιβεβαιώνει την απόλυτη μη αποδοχή του FNC εντός της ενωσιακής δικαιοδοτικής ενότητας όταν υφίσταται δικαιοδοσία βάσει του Κανονισμού 1215/2012 («Βρυξέλλες I»)⁴⁷, αποκλείοντας τα εθνικά έννομα βοηθήματα που αποσκοπούν στην απόκρουση της διεθνούς δικαιοδοσίας.⁴⁸

Η σύνδεση forum shopping και regulatory arbitrage καθίσταται ακόμη εντονότερη στο πλαίσιο των σύγχρονων πρακτικών μεταφοράς COMI και εταιρικής κινητικότητας, όπου η επιλογή πιο ευνοϊκού πλαισίου αφερεγγυότητας ή εταιρικής διακυβέρνησης λειτουργεί ως εργαλείο αναδιάταξης των κανόνων που εφαρμόζονται σε μια διασυνοριακή έννομη σχέση. Η τάση αυτή έχει ενισχυθεί από το φαινόμενο της δημιουργίας «ελκυστικών» δικαιοδοσιών, στις οποίες η ταχύτητα των διαδικασιών, το χαμηλό κόστος και η προβλεψιμότητα δημιουργούν κίνητρα μεταφοράς δραστηριότητας ή δικαστικής διεκδίκησης.⁴⁹ Η πρακτική αυτή συνδέεται και με αναλύσεις που εξετάζουν την τεχνητή ή προσχηματική μεταβολή του COMI ως στοιχείο που μπορεί να επιφέρει αρνητικές συνέπειες για το σύνολο των πιστωτών και να δημιουργήσει συνθήκες ανεπιχειρούμενης δικαιοδοτικής μεταχείρισης.

Η συνισταμένη των ανωτέρω πρακτικών καταδεικνύει ότι η διάκριση μεταξύ θεμιτής και αθέμιτης επιλογής forum πρέπει να εξετάζεται σε άμεση συνάρτηση με τη δυνατότητα μετακίνησης των διαφορών εντός ενός πλέγματος δικαιοδοτικών και κανονιστικών επιλογών, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο ως μηχανισμός βελτιστοποίησης όσο και ως μέσο καταστρατήγησης. Η αρχή της καλής πίστης, η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος και οι δογματικές εγγυήσεις της διεθνούς δικαιοδοσίας λειτουργούν συνεπώς ως φίλτρα που αποτρέπουν την

⁴⁵ Χ. Παμππούκης, *Διεθνές Ιδιωτικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2020, σελ. 730.

⁴⁶ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 1^{ης} Μαρτίου 2005, *Andrew Owusu v. N.B. Jackson, trading as 'Villa Holidays Bal-Inn Villas', Mammee Bay Resorts Ltd, Mammee Bay Club Ltd, The Enchanted Garden Resorts & Spa Ltd, Consulting Services Ltd, Town & Country Resorts Ltd*, υπόθεση C-281/02, ECLI:EU:C:2005:120

⁴⁷ Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (αναδιτύπωση), ΕΕ L 351 της 20.12.2012, pp. 1–32.

⁴⁸ Χ. Παμππούκης, *Διεθνές Ιδιωτικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2020, σελ. 773-775.

⁴⁹ Ronald A. Brand, "The CISG: Applicable Law and Applicable Forums", *Journal of Law and Commerce*, Vol. 38, 2019.

υποκατάσταση της απονομής δικαιοσύνης από μια στρατηγική επίτευξης ευνοϊκότερων αποτελεσμάτων μέσω της επιλογής forum.

2.4. Οικονομικές, δεοντολογικές και θεσμικές προεκτάσεις του forum shopping

Οι οικονομικές προεκτάσεις του forum shopping συνδέονται με τη δυνατότητα των διαδίκων να αναδιατάσσουν το πλαίσιο επίλυσης της διαφοράς με κριτήριο τη μείωση του κόστους, τον προσπορισμό ουσιαστικής ωφέλειας και την αποφυγή αυστηρότερων κανόνων. Στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής δικονομίας, η επιλογή forum λειτουργεί ως στρατηγική μεγιστοποίησης της προβλεψιμότητας και μείωσης των διαδικαστικών κινδύνων μέσα από την πρόσβαση σε δικαστήρια που παρέχουν ταχύτητα, θεσμική σταθερότητα ή ευνοϊκότερες προϋποθέσεις επιτυχίας της αγωγής. Η οικονομική αυτή διάσταση αποτυπώνεται στη λογική της «βέλτιστης επιλογής δικαιοδοσίας» όταν το forum μειώνει τα συναλλακτικά κόστη ή ενισχύει την αποδοτικότητα της επίλυσης της διαφοράς.⁵⁰ Η πρακτική αυτή καθίσταται εμφανής σε περιβάλλοντα έντονης ρυθμιστικής διαφοροποίησης, όπου η επιλογή δικαιοδοτικού συστήματος ταυτίζεται με την επιλογή δικαίου, δημιουργώντας συνθήκες άνισου ανταγωνισμού μεταξύ έννομων τάξεων που επιδιώκουν να καταστούν προορισμοί διεθνών διαφορών.⁵¹

Η οικονομική προσέγγιση αναδεικνύει επίσης τον κίνδυνο στρεβλώσεων της αγοράς, όταν η επιλογή forum επιτρέπει σε επιχειρήσεις ή ιδιώτες να αποφεύγουν προστατευτικούς κανόνες αφερεγγυότητας, εταιρικής διακυβέρνησης ή ευθύνης, ιδίως σε περιπτώσεις όπου η μεταφορά του COMI πραγματοποιείται σε χρονικό σημείο πλησίον της αφερεγγυότητας με σκοπό την αποφυγή αυστηρότερων κανόνων προστασίας πιστωτών.⁵² Η πρακτική αυτή δύναται να επιβαρύνει το συνολικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης, αυξάνοντας το κόστος επίλυσης διαφορών και υπονομεύοντας τη σταθερότητα των συναλλαγών, όταν η επιλογή forum υποκινείται από προσχηματικές ή τεχνητές αναδιατάξεις πραγματικών δεδομένων.

⁵⁰ Christopher A. Whytock, "The Evolving Forum Shopping System", *Cornell Law Review*, Vol. 96, Issue 3, 2011, σελ. 485-490.

⁵¹ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019.

⁵² Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010.

Στο δεοντολογικό επίπεδο, το forum shopping αφορά ζητήματα που συνδέονται με την ποιότητα της δίκαιης δίκης, την ισότητα των διαδίκων και την προστασία του δημόσιου συμφέροντος. Η μεταφορά της διαφοράς σε δικαστήριο που ευνοεί τη μία πλευρά, μέσω διαδικαστικών πλεονεκτημάτων ή ευμενέστερου ουσιαστικού δικαίου, ενδέχεται να επιφέρει ανισορροπία στη διαδικασία και να θίξει την πρακτική δυνατότητα του άλλου διαδίκου να αναπτύξει την υπεράσπισή του. Το ζήτημα αυτό καταγράφεται σε αναλύσεις που επισημαίνουν τον κίνδυνο δημιουργίας συνθηκών «διαδικαστικής ανισότητας», όπου η επιλογή forum καθορίζει όχι μόνο το εφαρμοστέο δίκαιο αλλά και τον βαθμό πρόσβασης σε αποδεικτικά μέσα, το κόστος εκπροσώπησης ή την αποτελεσματικότητα της έννομης προστασίας.⁵³ Η προβληματική αυτή εντείνεται όταν η επιλογή forum γίνεται σε έννομες τάξεις των οποίων οι διαδικαστικές προϋποθέσεις ή οι χρόνοι εκδίκασης προσφέρουν ουσιώδες στρατηγικό πλεονέκτημα, δημιουργώντας δυνητικά μια μορφή «δικονομικού μονοπωλίου» στα χέρια του ισχυρότερου μέρους.

Η δεοντολογική διάσταση του φαινομένου εξετάζεται και υπό το πρίσμα της διασφάλισης της ενότητας μεταξύ forum και εφαρμοστέου δικαίου. Όπου η επιλογή forum αποσυνδέεται τεχνητά από την πραγματική σχέση της διαφοράς με την έννομη τάξη, η ασφάλεια δικαίου τίθεται υπό αμφισβήτηση. Ο Κανονισμός 650/2012⁵⁴ αναγνωρίζει την ανάγκη αποκατάστασης της θεσμικής συνέργειας μεταξύ forum και δικαίου μέσω της περιορισμένης δυνατότητας παρέκτασης, ώστε να αντιμετωπισθούν περιπτώσεις όπου η επιλογή δικαίου θα μπορούσε να διαταράξει αυτή τη σχέση.⁵⁵ Η δυνατότητα αυτή λειτουργεί ως εγγύηση κατά της καταστρατήγησης, στο μέτρο που αποτρέπει τη χρήση της επιλογής forum ως εργαλείου υποβάθμισης της δικαστικής διαδικασίας ή παράκαμψης ουσιαστικών ρυθμίσεων.

Η ηθική διάσταση του forum shopping αναδεικνύεται ιδίως όταν η επιλογή του δικαστηρίου αποκτά χαρακτήρα που υπερβαίνει τον ρόλο της ως απλής στρατηγικής επιλογής και επηρεάζει τη λειτουργία της δικαστικής εξουσίας ως θεσμού απονομής

⁵³ Markus Petsche, “What’s Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice”, *The International Lawyer*, Vol. 45, No. 4, 2011, σελ. 1014 επ.

⁵⁴ Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Ιουλίου 2012, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου ΕΕ L 201 της 27.7.2012, pp. 107–134.

⁵⁵ Χ. Παμπούκης, *Διεθνές Ιδιωτικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2020, σελ. 730.

δικαιοσύνης. Επιλογές forum που απομακρύνονται από την ουσιαστική σύνδεση της διαφοράς με την έννομη τάξη ή αποκλίνουν από τις δικαιολογημένες προσδοκίες των διαδίκων ως προς την ορθή και αμερόληπτη επίλυση της διαφοράς δύνανται να οδηγήσουν σε αποδυνάμωση της θεσμικής αξιοπιστίας της διαδικασίας. Σε τέτοιες περιπτώσεις, το forum shopping μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο «στρατηγικής χειραγώγησης» της διεθνούς δικαιοδοσίας, ιδίως όταν η επιλογή forum αξιοποιείται για την παράκαμψη διαδικαστικών εγγυήσεων ή για τη δημιουργία συνθηκών που δυσχεραίνουν την ουσιαστική προστασία των ασθενέστερων διαδίκων.⁵⁶

Το φαινόμενο αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην εποχή της θεσμικής ανταγωνιστικότητας, όπου έννομες τάξεις επιδιώκουν να καταστούν κέντρα διεθνούς δικαστηριακής δραστηριότητας μέσα από την υιοθέτηση φιλικών διαδικαστικών μηχανισμών. Η πρακτική αυτή μπορεί να δημιουργήσει κίνητρα «ρυθμιστικής πίεσης» που ωθούν τις έννομες τάξεις να προσαρμόζουν τους κανόνες τους με τρόπο που ευνοεί την προσέλκυση υποθέσεων, με πιθανές αρνητικές συνέπειες στην ποιότητα της δικαστικής προστασίας και στον βαθμό δικονομικής ουδετερότητας.⁵⁷ Στο πλαίσιο αυτό, οι οικονομικές και δεοντολογικές προεκτάσεις συναντώνται: η επιδίωξη κέρδους ή πλεονεκτήματος από την επιλογή forum μπορεί να λειτουργήσει εις βάρος της θεσμικής ακεραιότητας της διαδικασίας και της ισότιμης μεταχείρισης των διαδίκων, ιδίως στις περιπτώσεις όπου η επιλογή forum χρησιμεύει ως μέσο αποφυγής αυστηρότερων κανόνων δημόσιας τάξης, προστασίας πιστωτών ή δικαιωμάτων τρίτων.

Η συνολική αποτίμηση καταδεικνύει ότι το forum shopping δεν δύναται να αξιολογηθεί αποκλειστικά μέσα από το δίπολο «θεμιτό – αθέμιτο», αλλά απαιτείται η συνεκτίμηση του ρόλου που διαδραματίζει στο πλαίσιο της διεθνούς δικαστικής συνεργασίας και της θεσμικής αξιοπιστίας της απονομής δικαιοσύνης. Οι οικονομικές και δεοντολογικές διαστάσεις λειτουργούν συμπληρωματικά: η επιδίωξη οικονομικού πλεονεκτήματος μπορεί να είναι θεμιτή όταν ενισχύει την αποδοτικότητα της διαδικασίας, αλλά καθίσταται προβληματική όταν οδηγεί σε άνιση μεταχείριση, σε υποβάθμιση της ποιότητας των διαδικαστικών εγγυήσεων ή στην υπονόμηση της ασφάλειας δικαίου.

⁵⁶ Tamar Mskhvilidze, “The Legal Nature of Forum Shopping in International Civil Procedure Law”, *Law and World*, Vol. 9, Issue 1, 2023.

⁵⁷ Pamela K. Bookman, “The Unsung Virtues of Global Forum Shopping”, *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016, σελ. 610-616.

3. Το forum shopping στην αφερεγγυότητα

3.1. Ο Κανονισμός 2015/848 και η έννοια του COMI

Η προβληματική του forum shopping, όπως αναπτύχθηκε στις προηγούμενες ενότητες, ανέδειξε ότι η επιλογή δικαιοδοσίας δεν αποτελεί απλώς τεχνικό δικονομικό ζήτημα, αλλά μηχανισμό με σημαντικές θεσμικές, οικονομικές και δεοντολογικές συνέπειες. Η ένταση αυτή καθίσταται ιδιαίτερως εμφανής στο πεδίο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας, όπου η επιλογή του αρμόδιου δικαστηρίου επηρεάζει άμεσα τη συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών, την έκταση της πτωχευτικής περιουσίας και το εφαρμοστέο καθεστώς αναδιάρθρωσης ή εκκαθάρισης. Στο πλαίσιο αυτό, το ενωσιακό δίκαιο έχει αναπτύξει ένα ειδικό και αυτοτελές σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας, με κεντρικό άξονα την έννοια του κέντρου των κύριων συμφερόντων του οφειλέτη (COMI), επιχειρώντας να εξισορροπήσει την ανάγκη προβλεψιμότητας και ασφάλειας δικαίου με τον περιορισμό καταχρηστικών πρακτικών επιλογής forum. Η ανάλυση που ακολουθεί επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο ο Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848⁵⁸ θεσμοθετεί το COMI ως βασικό συνδετικό κριτήριο και στη λειτουργία του ως μηχανισμού ελέγχου του forum shopping στον χώρο της αφερεγγυότητας.

Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848 για τις διαδικασίες αφερεγγυότητας θεμελιώνει ένα ενιαίο σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας και εφαρμοστέου δικαίου για τις διασυνοριακές διαδικασίες αφερεγγυότητας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντικαθιστώντας τον Κανονισμό 1346/2000⁵⁹ και ενσωματώνοντας τη νομολογιακή του ερμηνεία. Κεντρικός πυλώνας του συστήματος αποτελεί η έννοια του κέντρου των κύριων συμφερόντων του οφειλέτη (centre of main interests – COMI), το οποίο λειτουργεί ως το βασικό συνδετικό κριτήριο για την απονομή διεθνούς δικαιοδοσίας προς άνοιγμα της κύριας διαδικασίας αφερεγγυότητας.

⁵⁸ Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, ΕΕ L 141 της 5.6.2015, pp. 19–72.

⁵⁹ Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, ΕΕ L 160 της 30.6.2000, pp. 1–18.

Η κύρια διαδικασία αφερεγγυότητας, η οποία ανοίγεται στο κράτος μέλος όπου βρίσκεται το COMI του οφειλέτη, παράγει καθολικά αποτελέσματα εντός της Ένωσης και συνοδεύεται από την εφαρμογή του δικαίου του κράτους έναρξης (*lex fori concursus*), με τις ρητώς προβλεπόμενες εξαιρέσεις. Η επιλογή του COMI, επομένως, δεν περιορίζεται στον καθορισμό του αρμόδιου δικαστηρίου, αλλά επηρεάζει άμεσα το εφαρμοστέο ουσιαστικό και δικονομικό πλαίσιο της αφερεγγυότητας, καθώς και το εύρος των έννομων συνεπειών έναντι των πιστωτών.

Η έννοια του COMI προσδιορίζεται στον Κανονισμό με λειτουργικά και αντικειμενικά κριτήρια. Ως τέτοιο ορίζεται ο τόπος όπου ο οφειλέτης ασκεί κατά τρόπο συνήθη τη διοίκηση των συμφερόντων του και ο οποίος είναι αναγνωρίσιμος από τρίτους, ιδίως από τους πιστωτές. Το στοιχείο της αναγνωρισιμότητας δεν έχει απλώς περιγραφικό χαρακτήρα, αλλά λειτουργεί ως κανονιστικό φίλτρο, με σκοπό την προστασία της προβλεψιμότητας και της ασφάλειας δικαίου στις διασυνοριακές συναλλαγές.⁶⁰

Για τις εταιρείες και τα λοιπά νομικά πρόσωπα, ο Κανονισμός καθιερώνει μαχητό τεκμήριο υπέρ της καταστατικής έδρας ως τόπου του COMI. Το τεκμήριο αυτό μπορεί να ανατραπεί, εφόσον από αντικειμενικά και εξωτερικά διαπιστώσιμα στοιχεία προκύπτει ότι η πραγματική διοίκηση και η κύρια επιχειρηματική δραστηριότητα ασκούνται σε άλλο κράτος μέλος, κατά τρόπο που είναι αντιληπτός από τους πιστωτές.⁶¹

Η πρακτική εφαρμογή του COMI ανέδειξε ήδη υπό το προϊσχύσαν καθεστώς την ένταση μεταξύ, αφενός, της ανάγκης συγκέντρωσης της διαδικασίας σε ένα κεντρικό forum και, αφετέρου, της αποτροπής τεχνητών μετακινήσεων που αποσκοπούν αποκλειστικά στην υπαγωγή σε ευνοϊκότερο πτωχευτικό καθεστώς. Στο πλαίσιο αυτό, το COMI λειτούργησε ως εργαλείο ρύθμισης της διασυνοριακής «αγοράς» πτωχευτικών καθεστώτων, επιτρέποντας μεν ορισμένη κινητικότητα, αλλά θέτοντας όρια μέσω της απαίτησης πραγματικής και αναγνωρίσιμης σύνδεσης.⁶²

Ο αναθεωρημένος Κανονισμός 2015/848 ενίσχυσε περαιτέρω την κανονιστική λειτουργία του COMI, εισάγοντας ρητούς μηχανισμούς ελέγχου της χρονικής

⁶⁰ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 3-4.

⁶¹ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 3-4.

⁶² Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 2-5.

εγγύτητας μεταξύ μεταβολής του κέντρου κύριων συμφερόντων⁶³ και έναρξης της διαδικασίας αφερεγγυότητας. Η πρόβλεψη περιόδων αναμονής (look-back periods) αποσκοπεί στην αποτροπή αιφνιδίων και προσχηματικών μετακινήσεων του COMI λίγο πριν την κήρυξη της αφερεγγυότητας, οι οποίες θα μπορούσαν να αιφνιδιάσουν τους πιστωτές και να υπονομεύσουν την προβλεψιμότητα της διαδικασίας.

Η έννοια του COMI αποκτά ιδιαίτερη πρακτική σημασία στο πλαίσιο της αναδιάρθρωσης επιχειρήσεων, καθώς η επιλογή του τόπου της κύριας διαδικασίας καθορίζει το διαθέσιμο φάσμα εργαλείων αναδιάρθρωσης, τον βαθμό ελέγχου της διοίκησης, τη δυνατότητα επιβολής λύσεων στους πιστωτές και το συνολικό θεσμικό περιβάλλον της διαδικασίας. Η μεταφορά του COMI έχει συσχετισθεί με στρατηγικές επιλογές αναδιάρθρωσης, ιδίως προς έννομες τάξεις με ανεπτυγμένα εργαλεία προπρωχευτικών ή υβριδικών διαδικασιών, υπό την προϋπόθεση ότι η μεταβολή ανταποκρίνεται σε πραγματική αναδιάταξη της διοίκησης και της επιχειρηματικής λειτουργίας.⁶⁴

Στο ίδιο πλαίσιο, επισημαίνεται ότι η αξιολόγηση του COMI βασίζεται σε πλειάδα πραγματικών στοιχείων, όπως ο τόπος λήψης στρατηγικών αποφάσεων, η έδρα της κεντρικής διοίκησης, η τοποθεσία των βασικών πιστωτών και τραπεζικών σχέσεων, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο ο οφειλέτης εμφανίζεται συναλλακτικά προς τα έξω. Κανένα από τα στοιχεία αυτά δεν είναι αυτοτελώς καθοριστικό, η κρίση διαμορφώνεται συνολικά, με γνώμονα την αντικειμενική εικόνα της διοίκησης των συμφερόντων του οφειλέτη.⁶⁵

Η λειτουργική και αντικειμενική προσέγγιση του COMI δεν αποτελεί αποκλειστικά επιλογή του ενωσιακού νομοθέτη, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο διεθνές κανονιστικό πρότυπο. Η έννοια του κέντρου κύριων συμφερόντων έχει ήδη υιοθετηθεί στο Πρότυπο Δίκαιο της UNCITRAL για τη Διασυνοριακή Αφερεγγυότητα, ως βασικό συνδετικό στοιχείο για τον προσδιορισμό της κύριας διαδικασίας, με παρόμοια έμφαση στη διοίκηση των συμφερόντων του οφειλέτη και στην αναγνωρισιμότητα του τόπου αυτού από τρίτους. Η σύγκλιση αυτή καταδεικνύει ότι η επιλογή του COMI ως κεντρικού κριτηρίου δεν υπηρετεί μόνο την εσωτερική

⁶³ Παϊζής Αθ., Η Αντιμετώπιση της Διασυνοριακής Αφερεγγυότητας των Ομίλων Εταιριών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 211.

⁶⁴ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 13-14.

⁶⁵ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 14.

συνοχή του ενωσιακού συστήματος, αλλά ανταποκρίνεται σε διεθνώς αναγνωρισμένες ανάγκες προβλεψιμότητας, συντονισμού και περιορισμού ευκαιριακών επιλογών δικαιοδοσίας στις διασυνοριακές διαδικασίες αφερεγγυότητας.⁶⁶

Παρά τη λειτουργική σαφήνεια των κριτηρίων προσδιορισμού του COMI, η εφαρμογή τους στην πράξη δεν οδηγεί πάντοτε σε ομοιόμορφα αποτελέσματα. Η ερμηνεία και στάθμιση των επιμέρους πραγματικών στοιχείων επηρεάζεται από τις θεσμικές ιδιαιτερότητες και τη δικαστηριακή πρακτική των κρατών μελών, με αποτέλεσμα το φαινομενικά ενιαίο κριτήριο να αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο ανάλογα με το εφαρμοζόμενο έννομο πλαίσιο.⁶⁷ Η απόκλιση αυτή περιορίζει την πραγματική εμβέλεια της εναρμόνισης και δημιουργεί, σε ορισμένες περιπτώσεις, νέα περιθώρια στρατηγικής επιλογής δικαιοδοσίας, ακόμη και εντός ενός τυπικά ενοποιημένου καθεστώτος διεθνούς δικαιοδοσίας στην αφερεγγυότητα.

Η έννοια του COMI, τέλος, πρέπει να ιδωθεί σε συνάρτηση με τον αποκλειστικό χαρακτήρα του Κανονισμού 2015/848 στο πεδίο της αφερεγγυότητας. Ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας που εμπíπτουν στο υλικό πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού δεν επιλύονται μέσω εθνικών δικονομικών μηχανισμών, ούτε μέσω της θεωρίας του *forum non conveniens*, αλλά αποκλειστικά βάσει των ενωσιακών κανόνων. Με τον τρόπο αυτόν, το COMI λειτουργεί ως ο θεμέλιος λίθος ενός αυτοτελούς και δεσμευτικού συστήματος, εντός του οποίου το *forum shopping* στην αφερεγγυότητα ρυθμίζεται όχι με γενική απαγόρευση, αλλά μέσω αυστηρών κριτηρίων σύνδεσης και ελέγχου.

3.2. Η πρακτική του COMI shifting στη διασυνοριακή αφερεγγυότητα

Η μεταβολή του κέντρου των κύριων συμφερόντων του οφειλέτη (COMI shifting) αποτελεί την πλέον χαρακτηριστική μορφή *forum shopping* στο πεδίο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας. Συνίσταται στη συνειδητή και οργανωμένη μεταφορά της πραγματικής διοίκησης και διαχείρισης των οικονομικών συμφερόντων του οφειλέτη σε άλλο κράτος μέλος, με αποτέλεσμα τη μετατόπιση

⁶⁶ Yaiphabi Rajkumari, “Navigating Cross-Border Insolvencies: Unraveling Centre of Main Interest Role and Imperative International Cooperation”, *International Journal of Law Management & Humanities*, Vol. 7, Issue 2, 2024, σελ. 1283 επ.

⁶⁷ Aurelio Gurrea-Martínez, “The Implementation of the Model Law on Cross-Border Insolvency: International Divergences and Challenges Ahead”, *International Corporate Rescue*, Vol. 21, Issue 3, 2024, σελ. 145-146.

της διεθνούς δικαιοδοσίας για την έναρξη της κύριας διαδικασίας αφερεγγυότητας. Η πρακτική αυτή δεν απαγορεύεται καταρχήν από το ενωσιακό δίκαιο, πλην όμως υπόκειται σε αυστηρή αξιολόγηση ως προς τη γνησιότητά της, τον χρόνο πραγματοποίησής της και την αναγνωρισιμότητά της από τους πιστωτές.

Η σημασία του COMI shifting συνδέεται άμεσα με τη λειτουργία του COMI ως κεντρικού συνδετικού κριτηρίου του Κανονισμού 2015/848. Δεδομένου ότι η κύρια διαδικασία αφερεγγυότητας παράγει καθολικά αποτελέσματα και καθορίζει το εφαρμοστέο πτωχευτικό δίκαιο, η μεταβολή του COMI συνεπάγεται ουσιώδη μεταβολή του κανονιστικού πλαισίου που διέπει τη συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών, τις εξουσίες του διαχειριστή αφερεγγυότητας και τα διαθέσιμα εργαλεία αναδιάρθρωσης. Στο πλαίσιο αυτό, η πρακτική του COMI shifting έχει αναλυθεί ως μηχανισμός ρυθμιστικής επιλογής, μέσω του οποίου ο οφειλέτης επιδιώκει την υπαγωγή του σε έννομη τάξη με ευνοϊκότερα χαρακτηριστικά για τη διαχείριση της οικονομικής του κρίσης.⁶⁸

Η πρακτική εμπειρία ανέδειξε ότι το COMI shifting εμφανίζεται κυρίως σε περιόδους προεγγύς της αφερεγγυότητας, όταν η οικονομική κατάσταση του οφειλέτη έχει ήδη επιδεινωθεί και η επιλογή του τόπου έναρξης της διαδικασίας αποκτά καθοριστική σημασία. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η μεταφορά του COMI συνδέεται με την επιδίωξη πρόσβασης σε διαδικασίες που προσφέρουν μεγαλύτερη ευελιξία ως προς την αναδιάρθρωση, την αναστολή ατομικών διώξεων ή τη διατήρηση της διοίκησης της επιχείρησης. Η λειτουργία αυτή του COMI shifting έχει περιγραφεί ως έκφραση της ενδοενωσιακής κινητικότητας των επιχειρήσεων, η οποία, ωστόσο, διαφοροποιείται από την κλασική ελευθερία εγκατάστασης, καθώς λαμβάνει χώρα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και επηρεάζει άμεσα τρίτους μη συμμετέχοντες στη σχετική απόφαση, ήτοι τους πιστωτές.⁶⁹

Κεντρικό ζήτημα στην αξιολόγηση του COMI shifting αποτελεί η διάκριση μεταξύ πραγματικής και προσχηματικής μεταφοράς. Η μεταβολή του COMI θεωρείται θεμιτή όταν αντανakλά ουσιαστική αναδιοργάνωση της διοίκησης και της επιχειρηματικής λειτουργίας του οφειλέτη, η οποία είναι σταθερή, διαρκής και εξωτερικά αναγνωρίσιμη. Αντιθέτως, όταν η μεταφορά περιορίζεται σε τυπικές

⁶⁸ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 6-7.

⁶⁹ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 4-6.

ενέργειες, όπως η αλλαγή καταστατικής έδρας ή η σύσταση γραφείου χωρίς πραγματική μεταφορά της κεντρικής διοίκησης, εγείρονται σοβαρά ζητήματα καταχρηστικότητας και παραβίασης της αρχής της προβλεψιμότητας.⁷⁰

Η αναγνωρισιμότητα της μεταβολής από τους πιστωτές συνιστά καθοριστικό κριτήριο. Η αξιολόγηση δεν εξαντλείται στην εσωτερική οργανωτική δομή του οφειλέτη, αλλά εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η νέα πραγματικότητα προβάλλεται προς τα έξω: στον τόπο λήψης των βασικών διοικητικών αποφάσεων, στη μεταφορά των κεντρικών λογιστικών και τραπεζικών λειτουργιών, καθώς και στη συναλλακτική εικόνα του οφειλέτη στις σχέσεις του με τους βασικούς πιστωτές. Η απουσία τέτοιων στοιχείων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μεταβολή του COMI δεν είναι αντικειμενικά εξακριβώσιμη και, συνεπώς, δεν μπορεί να θεμελιώσει διεθνή δικαιοδοσία για την έναρξη κύριας διαδικασίας αφερεγγυότητας στο νέο κράτος μέλος.⁷¹

Στο ίδιο πλαίσιο, η χρονική εγγύτητα της μεταβολής του COMI προς την έναρξη της διαδικασίας αφερεγγυότητας έχει αναδειχθεί ως κρίσιμος παράγοντας. Η πρακτική της αιφνίδιας μεταφοράς του COMI λίγο πριν από την κατάθεση αίτησης πτώχευσης ή αναδιάρθρωσης υπονομεύει τις εύλογες προσδοκίες των πιστωτών και αλλοιώνει την ισορροπία που επιδιώκει το ενωσιακό σύστημα. Η προβληματική αυτή αποτέλεσε έναν από τους βασικούς λόγους αναθεώρησης του κανονιστικού πλαισίου και οδήγησε στην εισαγωγή ρητών χρονικών περιορισμών στον Κανονισμό 2015/848.⁷²

Η ελληνόγλωσση επεξεργασία του φαινομένου έχει επισημάνει ότι το COMI shifting δεν μπορεί να αξιολογείται με απόλυτα κριτήρια, αλλά απαιτεί συνολική στάθμιση των πραγματικών περιστατικών κάθε υπόθεσης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη διάρκεια της νέας εγκατάστασης, στη σταθερότητα της διοικητικής παρουσίας και στη χρονική αλληλουχία των ενεργειών που προηγήθηκαν της αφερεγγυότητας. Η προσέγγιση αυτή ευθυγραμμίζεται με τη λογική του ενωσιακού νομοθέτη, ο οποίος δεν επέλεξε τη γενική απαγόρευση της πρακτικής, αλλά την υπαγωγή της σε αυστηρό δικαστικό έλεγχο.⁷³

⁷⁰ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 9-11.

⁷¹ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 12-14.

⁷² Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 8-10.

⁷³ Αθανασίου Λ. Ι., Μιχαλόπουλος Γ., Το Δίκαιο της Διασυννοριακής Αφερεγγυότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 166 επ.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το COMI shifting εμφανίζεται ως θεσμικά ανεκτή πρακτική μόνον εφόσον εντάσσεται σε πραγματική διαδικασία οικονομικής αναδιοργάνωσης και δεν λειτουργεί ως εργαλείο αιφνιδιασμού ή αποδυνάμωσης της θέσης των πιστωτών. Η ένταση μεταξύ οικονομικής αποτελεσματικότητας και προστασίας της ασφάλειας δικαίου καθιστά το COMI shifting ένα από τα κεντρικά σημεία τριβής του σύγχρονου ενωσιακού πτωχευτικού δικαίου.

3.3. Η έννοια του COMI υπό το πρίσμα της ψηφιοποίησης της οικονομικής δραστηριότητας

Η ανάλυση της μετακίνησης του κέντρου κύριων συμφερόντων στο πλαίσιο της διασυννοριακής αφερεγγυότητας ανέδειξε ότι το COMI αποτελεί τον βασικό συνδετικό κρίκο μεταξύ της διαδικασίας και της έννομης τάξης που εμφανίζει τον στενότερο δεσμό με την οικονομική δραστηριότητα του οφειλέτη. Η λειτουργία αυτή αποκτά αυξημένη σημασία στο σύγχρονο ενωσιακό περιβάλλον, όπου ο ψηφιακός μετασχηματισμός της οικονομίας μεταβάλλει ριζικά τον τρόπο οργάνωσης, διοίκησης και άσκησης της επιχειρηματικής δραστηριότητας, καθιστώντας δυσχερέστερο τον παραδοσιακό χωρικό εντοπισμό των οικονομικών λειτουργιών.⁷⁴

Η ψηφιοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας δεν συνιστά απλώς τεχνολογική εξέλιξη, αλλά δομική μεταβολή που επηρεάζει τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και την αρχιτεκτονική των ενωσιακών κανόνων δικαιοδοσίας. Η αποϋλοποίηση των συναλλαγών, η χρήση ψηφιακών πλατφορμών, η τηλεργασία και η εξ αποστάσεως άσκηση διοίκησης οδηγούν σε αποσύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας από έναν σαφώς προσδιορισμένο γεωγραφικό τόπο. Η εξέλιξη αυτή επηρεάζει άμεσα τις θεμελιώδεις αρχές της προβλεψιμότητας και της ασφάλειας δικαίου, οι οποίες διατρέχουν το ενωσιακό σύστημα διεθνούς δικαιοδοσίας και αφερεγγυότητας.⁷⁵

Υπό τις συνθήκες αυτές, η έννοια του COMI καλείται να λειτουργήσει σε ένα περιβάλλον όπου η φυσική εγκατάσταση δεν αποτελεί πλέον αναγκαίο στοιχείο για την άσκηση των κύριων διοικητικών και οικονομικών λειτουργιών. Η άσκηση διοίκησης μέσω ψηφιακών μέσων, η αποθήκευση κρίσιμων εταιρικών δεδομένων

⁷⁴ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 7-10.

⁷⁵ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, 11-21.

σε υποδομές υπολογιστικού νέφους και η γεωγραφική διασπορά των επιχειρησιακών λειτουργιών επιβάλλουν λειτουργική προσέγγιση του COMI, η οποία να αντανάκλα την πραγματική οικονομική δραστηριότητα και όχι τυπικά ή προσχηματικά στοιχεία.⁷⁶

Η λειτουργική αυτή προσέγγιση είναι αναγκαία προκειμένου να διατηρηθεί η αντικειμενική εξακριβωσιμότητα του COMI από τους πιστωτές. Σε ένα ψηφιακό περιβάλλον, όπου η φυσική παρουσία περιορίζεται, η εικόνα που σχηματίζουν οι πιστωτές για τον τόπο των κύριων συμφερόντων του οφειλέτη αντλείται από λειτουργικά δεδομένα, όπως ο τόπος συντονισμού της διοίκησης, η διαχείριση των βασικών χρηματοοικονομικών σχέσεων, το εφαρμοστέο δίκαιο των συμβάσεων και ο τρόπος με τον οποίο η επιχείρηση εμφανίζεται στις συναλλαγές της εντός της ενωσιακής αγοράς.

Η ψηφιοποίηση εντείνει, παράλληλα, τη δυναμική της μετακίνησης του COMI. Η ευχέρεια ταχείας αναδιοργάνωσης της διοίκησης και η δυνατότητα μεταφοράς ψηφιακών λειτουργιών χωρίς ουσιαστική μεταβολή της οικονομικής πραγματικότητας αυξάνουν τον κίνδυνο στρατηγικής αναδιάταξης των πραγματικών περιστατικών με σκοπό τη θεμελίωση διεθνούς δικαιοδοσίας σε έννομη τάξη με ευνοϊκότερο καθεστώς αφερεγγυότητας.⁷⁷

Για τον λόγο αυτό, το ενωσιακό πλαίσιο αφερεγγυότητας επιμένει στη σύνδεση του COMI με σταθερά και διαρκή στοιχεία της οικονομικής δραστηριότητας, ακόμη και όταν αυτή ασκείται μέσω ψηφιακών μέσων. Η ύπαρξη ψηφιακής παρουσίας ή τεχνολογικών υποδομών σε ένα κράτος μέλος δεν αρκεί για τη θεμελίωση μεταβολής του COMI,⁷⁸ εάν δεν συνοδεύεται από ουσιαστική μετατόπιση των βασικών διοικητικών και οικονομικών λειτουργιών, ώστε να καθίσταται αντικειμενικά αναγνωρίσιμη από τους τρίτους.

Η προσέγγιση αυτή εξυπηρετεί τη διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ ευελιξίας και ασφάλειας δικαίου στο ενωσιακό σύστημα αφερεγγυότητας. Παρά την αυξημένη

⁷⁶ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικολόγων (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 638-641.

⁷⁷ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικολόγων (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 646-649.

⁷⁸ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικολόγων (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 650-654

κινητικότητα που προσφέρει η ψηφιακή οικονομία, το COMI εξακολουθεί να λειτουργεί ως μηχανισμός αποτροπής καταχρηστικού forum shopping⁷⁹, διασφαλίζοντας ότι η διαδικασία αφερεγγυότητας συνδέεται με την έννομη τάξη που παρουσιάζει τον στενότερο και ουσιαστικότερο δεσμό με τα κύρια συμφέροντα του οφειλέτη.⁸⁰

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, καθίσταται σαφές ότι ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν αποδυναμώνει την έννοια του COMI, αλλά αναδεικνύει την ανάγκη αυστηρότερης και ουσιαστικότερης αξιολόγησης των πραγματικών δεδομένων βάσει λειτουργικών κριτηρίων. Η αυξημένη κινητικότητα που χαρακτηρίζει την ψηφιακή οικονομία δεν αναιρεί τη σημασία της σύνδεσης της διαδικασίας αφερεγγυότητας με την έννομη τάξη που παρουσιάζει τον στενότερο και ουσιαστικότερο δεσμό με τα κύρια συμφέροντα του οφειλέτη. Αντιθέτως, καθιστά τη σύνδεση αυτή κρίσιμο παράγοντα για τη διατήρηση της προβλεψιμότητας, της ασφάλειας δικαίου και της ισόρροπης προστασίας των εμπλεκόμενων συμφερόντων στο ενωσιακό σύστημα αφερεγγυότητας.⁸¹

3.4. Η νομολογιακή διαμόρφωση της έννοιας του COMI

Η έννοια του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI) έχει προσλάβει το ουσιαστικό της περιεχόμενο πρωτίστως μέσω της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία επιδίωξε ήδη από το προΐσχυσαν καθεστώς του Κανονισμού 1346/2000 να περιορίσει τις δυνατότητες στρατηγικής επιλογής δικαιοδοσίας μέσω τεχνητών ή αιφνίδιων μεταβολών. Η νομολογιακή εξέλιξη καταδεικνύει μια σταθερή προσήλωση στην αρχή της προβλεψιμότητας και στην ανάγκη προστασίας των πιστωτών ως τρίτων που βασίζονται σε αντικειμενικά αναγνωρίσιμα στοιχεία για τον προσδιορισμό του αρμόδιου forum.

⁷⁹ Horst Eidenmüller, “The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union”, *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 12-14.

⁸⁰ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 25-28.

⁸¹ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικών (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 660-667.

Κομβική αφετηρία αποτελεί η απόφαση Eurofood IFSC Ltd (C-341/04)⁸², στην οποία το ΔΕΕ διατύπωσε με σαφήνεια το τεκμήριο υπέρ της καταστατικής έδρας ως τόπου του COMI για τα νομικά πρόσωπα. Το τεκμήριο αυτό δεν χαρακτηρίστηκε απόλυτο, πλην όμως η ανατροπή του προϋποθέτει στοιχεία ικανά να καταδείξουν, κατά τρόπο αντικειμενικό και εξακριβώσιμο από τρίτους, ότι η πραγματική διοίκηση και ο έλεγχος της επιχείρησης ασκούνται σε άλλο κράτος. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στο ότι εσωτερικές ενδοομιλικές σχέσεις ή συμβατικοί δεσμοί δεν αρκούν, εφόσον δεν μεταβάλλουν την εξωτερική εικόνα της εταιρίας έναντι των πιστωτών.

Η απόφαση αυτή λειτουργεί ως ουσιαστικό ανάχωμα σε πρακτικές forum shopping, καθότι αποκλείει τη δυνατότητα προσδιορισμού του COMI βάσει αμιγώς εσωτερικών ή μη ορατών προς τα έξω κριτηρίων. Το Δικαστήριο συνδέει ρητά τον εντοπισμό του COMI με την αρχή της ασφάλειας δικαίου, υπογραμμίζοντας ότι οι πιστωτές πρέπει να μπορούν να προβλέψουν, ήδη κατά τον χρόνο σύναψης των συναλλαγών τους, το δίκαιο και το δικαστήριο που θα επιληφθεί ενδεχόμενης αφερεγγυότητας.

Στην υπόθεση Staubitz-Schreiber (C-1/04)⁸³ το ΔΕΕ εστίασε στον χρονικό προσδιορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας, κρίνοντας ότι η μεταγενέστερη μεταφορά του COMI μετά την κατάθεση της αίτησης για την έναρξη της κύριας διαδικασίας δεν δύναται να επηρεάσει την ήδη θεμελιωθείσα αρμοδιότητα. Η κρίση αυτή ενισχύει αποφασιστικά την προβλεψιμότητα και αποτρέπει στρατηγικές μετακινήσεις που θα επέτρεπαν στον οφειλέτη να επηρεάσει εκ των υστέρων το αρμόδιο forum.

Η σημασία της απόφασης έγκειται στο ότι καθιστά σαφές πως το COMI δεν είναι έννοια «κινούμενη» κατά βούληση του οφειλέτη, αλλά συνδέεται με συγκεκριμένη χρονική τομή, η οποία δεσμεύει τόσο τον ίδιο όσο και τους πιστωτές. Με τον τρόπο αυτόν, το ΔΕΕ περιορίζει έμμεσα τις καταχρηστικές εκδοχές forum shopping που θα μπορούσαν να στηριχθούν σε αιφνίδιες μεταβολές της πραγματικής κατάστασης.

Η νομολογιακή γραμμή συστηματοποιήθηκε περαιτέρω με την απόφαση Interedil (C-396/09)⁸⁴, στην οποία το Δικαστήριο προσδιόρισε αναλυτικότερα τα κριτήρια

⁸² Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 2ας Μαΐου 2006, Eurofood IFSC Ltd αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ερμηνείας του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-341/04, ECLI:EU:C:2006:281.

⁸³ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 17ης Ιανουαρίου 2006, Staubitz-Schreiber αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την ερμηνεία του άρθρου 3, παράγραφος 1, του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας C-1/04, ECLI:EU:C:2006:39.

⁸⁴ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, Interedil Srl v Fallimento Interedil Srl, Intesa Gestione Crediti SpA, αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης

ανατροπής του τεκμηρίου της καταστατικής έδρας. Το COMI ταυτίζεται με τον τόπο όπου ο οφειλέτης ασκεί τη διοίκηση των συμφερόντων του κατά τρόπο τακτικό και αναγνωρίσιμο από τρίτους, ενώ η απλή καταστατική ή τυπική μεταβολή έδρας δεν αρκεί εφόσον δεν συνοδεύεται από πραγματική μεταβολή της διοικητικής και οικονομικής δραστηριότητας.

Ιδιαίτερη βαρύτητα αποδίδεται στην «εξωτερική διάσταση» του COMI: το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι ο προσδιορισμός του δεν μπορεί να στηρίζεται σε υποκειμενικά κριτήρια ή σε στοιχεία γνωστά μόνο εντός της εταιρίας, αλλά σε δεδομένα που μπορούν να διαπιστωθούν από τους πιστωτές και τους συναλλασσόμενους. Η προσέγγιση αυτή περιορίζει εκ νέου τον χώρο για στρατηγικές μετατοπίσεις, ιδίως όταν αυτές δεν αντανακλούν πραγματική οικονομική αναδιάταξη.

Συνολικά, η νομολογία του ΔΕΕ διαμορφώνει ένα συνεκτικό πλέγμα κανόνων που λειτουργεί αποτρεπτικά έναντι καταχρηστικών μορφών forum shopping στην αφερεγγυότητα. Το τεκμήριο της καταστατικής έδρας, η χρονική σταθεροποίηση της δικαιοδοσίας και η απαίτηση αντικειμενικής αναγνωρισιμότητας του COMI από τρίτους συγκροτούν τις βασικές νομολογιακές «δικλίδες ασφαλείας». Οι αρχές αυτές ενσωματώθηκαν και ενισχύθηκαν στο αναδιατυπωμένο κείμενο του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/848, επιβεβαιώνοντας ότι η ελευθερία επιλογής forum δεν μπορεί να ασκείται κατά τρόπο που διαταράσσει τη συλλογική φύση της αφερεγγυότητας και την προστασία των πιστωτών.

Η μεταγενέστερη νομολογία επιβεβαιώνει και εμβαθύνει τη γραμμή αυτή υπό το ισχύον πλέον καθεστώς του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/848. Ενδεικτικά, στην απόφαση *Novo Banco SA (C-253/19)*⁸⁵, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι ο προσδιορισμός του κέντρου κύριων συμφερόντων δεν μπορεί να αποσυνδέεται από την αρχή της προβλεψιμότητας, η οποία λειτουργεί πρωτίστως υπέρ των τρίτων και ιδίως των πιστωτών. Το Δικαστήριο τόνισε ότι η έννοια του COMI πρέπει να ερμηνεύεται με τρόπο που να διασφαλίζει ότι οι ενδιαφερόμενοι μπορούν, βάσει αντικειμενικών στοιχείων, να προσδιορίσουν το αρμόδιο δικαστήριο, χωρίς να αιφνιδιάζονται από εσωτερικές ή μη διαφανείς οργανωτικές επιλογές του οφειλέτη.

αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-396/09, ECLI:EU:C:2011:671.

⁸⁵ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 16^{ης} Ιουλίου 2020, ΜΗ, ΝΙ v ΟJ, *Novo Banco SA*, αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του κανονισμού (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-253/19, ECLI:EU:C:2020:585.

Η απόφαση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς επιβεβαιώνει ότι ακόμη και υπό το αναδιατυπωμένο κανονιστικό πλαίσιο, η ευχέρεια διαμόρφωσης της διοικητικής και οργανωτικής δομής του οφειλέτη δεν δύναται να λειτουργήσει ως μέσο έμμεσης μεταβολής της διεθνούς δικαιοδοσίας, όταν τούτο υπονομεύει τη διαφάνεια και τη σταθερότητα του συστήματος αφερεγγυότητας.

3.5. Όρια θεμιτής μετατόπισης του COMI και προστασία των πιστωτών

Η νομολογιακή διαμόρφωση της έννοιας του COMI, όπως αναπτύχθηκε στην προηγούμενη υποενότητα, καθιστά σαφές ότι η διεθνής δικαιοδοσία στις διαδικασίες αφερεγγυότητας δεν αποτελεί ουδέτερο τεχνικό ζήτημα, αλλά κρίσιμο παράγοντα που επηρεάζει άμεσα τη θέση και τα συμφέροντα των πιστωτών. Η μετακίνηση του κέντρου κύριων συμφερόντων, ιδίως όταν λαμβάνει χώρα σε χρονική εγγύτητα με την έναρξη διαδικασιών αφερεγγυότητας, δύναται να επιφέρει ουσιώδεις μεταβολές στο εφαρμοστέο δίκαιο (*lex fori concursus*) και, συνακόλουθα, στους κανόνες συλλογικής ικανοποίησης, προτεραιότητας και αναδιάρθρωσης απαιτήσεων.⁸⁶

Στο πλαίσιο αυτό, η καταχρηστικότητα δεν ταυτίζεται με κάθε μορφή *forum shopping*, αλλά συνδέεται με τη χρήση της μετακίνησης του COMI ως εργαλείου αλλοίωσης της ισορροπίας μεταξύ των συμμετεχόντων στη συλλογική διαδικασία. Ιδίως, όταν η επιλογή του *forum* οδηγεί σε βελτίωση της θέσης ορισμένων πιστωτών ή του ίδιου του οφειλέτη εις βάρος του γενικού συνόλου των πιστωτών, ανακύπτει ζήτημα υπονόμησης της συλλογικής φύσης της αφερεγγυότητας και της αρχής της ίσης μεταχείρισης.⁸⁷

Κεντρικό ρόλο στη διάγνωση της καταχρηστικότητας διαδραματίζει η προβλεψιμότητα για τους πιστωτές. Η απαίτηση το COMI να είναι αντικειμενικά προσδιορίσιμο από τρίτους δεν λειτουργεί μόνο ως κριτήριο θεμελίωσης της διεθνούς δικαιοδοσίας, αλλά και ως μηχανισμός προστασίας των συναλλακτικών προσδοκιών των πιστωτών. Όταν η μεταβολή του κέντρου κύριων συμφερόντων δεν συνοδεύεται από πραγματική και διαρκή μετατόπιση της διοικητικής και οικονομικής δραστηριότητας, αλλά παραμένει εσωτερική ή αδιαφανής, η αιφνιδιαστική υπαγωγή σε διαφορετικό καθεστώς αφερεγγυότητας διαταράσσει την

⁸⁶ Wolf-Georg Ringe, “Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation”, *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 3-4.

⁸⁷ Horst Eidenmüller, “The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union”, *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 15-18.

κατανομή κινδύνων που είχε γίνει αποδεκτή κατά τον χρόνο σύναψης των συναλλαγών.⁸⁸

Η προβληματική αυτή καθίσταται εντονότερη στις περιπτώσεις όπου η μετακίνηση του COMI πραγματοποιείται σε στάδιο προχωρημένης οικονομικής δυσχέρειας. Σε τέτοιες περιστάσεις, η διοίκηση του οφειλέτη διαθέτει αυξημένα κίνητρα να επιλέξει έννομη τάξη με ευνοϊκότερους κανόνες αναδιάρθρωσης ή αναστολής ατομικών διώξεων, χωρίς να υφίσταται αντίστοιχη δυνατότητα αντίδρασης από την πλευρά των μη εξασφαλισμένων ή «εξωτερικών» πιστωτών. Η μεταβολή αυτή επιφέρει μεταφορά κόστους και κινδύνου σε πιστωτές που δεν είχαν τη δυνατότητα να προεξοφλήσουν ή να αποτιμήσουν τη συγκεκριμένη επιλογή forum.⁸⁹

Η προστασία των πιστωτών συνδέεται, συναφώς, με τον συλλογικό χαρακτήρα της αφερεγγυότητας ως διαδικασίας. Η δυνατότητα επιλογής δικαιοδοσίας, όταν ασκείται μονομερώς από τον οφειλέτη ή από περιορισμένο κύκλο ισχυρών πιστωτών, κινδυνεύει να μετατρέψει τη συλλογική διαδικασία σε εργαλείο στρατηγικής αναδιάρθρωσης συμφερόντων. Η συλλογικότητα υποχωρεί, έτσι, υπέρ μιας λειτουργικής «ιδιωτικοποίησης» της επιλογής του forum, η οποία δεν ελέγχεται επαρκώς από τους κανόνες του ενωσιακού δικαίου, εάν απουσιάζει ουσιαστικός έλεγχος της πραγματικότητας του COMI.⁹⁰

Στο πλαίσιο της αναζήτησης θεσμικών μηχανισμών περιορισμού της ευκαιριακής μετατόπισης του COMI, έχει προταθεί η καθιέρωση ενός «κανόνα δέσμευσης» (commitment rule), κατά τον οποίο ο οφειλέτης θα μπορεί να δεσμεύεται εκ των προτέρων ως προς το πτωχευτικό φόρουμ μέσω ρητής καταστατικής πρόβλεψης.⁹¹ Η εκ των προτέρων αυτή δέσμευση επιδιώκει να αποτρέψει στρατηγικές μεταβολές της διεθνούς δικαιοδοσίας σε χρονικό σημείο που υπονομεύει τη συλλογική λειτουργία της αφερεγγυότητας, ενισχύοντας παράλληλα την προβλεψιμότητα και την ασφάλεια δικαίου για το σύνολο των πιστωτών.

⁸⁸ Παϊζής Αθ., Η Αντιμετώπιση της Διασυννοριακής Αφερεγγυότητας των Ομίλων Εταιριών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σελ. 151 επ.

⁸⁹ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 3-4.

⁹⁰ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 3-4.

⁹¹ Anthony J. Casey, Aurelio Gurrea-Martínez, Robert K. Rasmussen, "A Commitment Rule for Insolvency Forum: A Response to Critics", *Emory Bankruptcy Developments Journal*, Vol. 41, Issue 3, 2025, σελ. 409-411.

Η πρόταση αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο προβληματισμό που αφορά τις αποκλίσεις στην εφαρμογή του COMI και τις δυσχέρειες διασυνοριακού συντονισμού των διαδικασιών αφερεγγυότητας. Έχει επισημανθεί ότι, παρά την τυπική σύγκλιση των ενωσιακών και διεθνών πλαισίων, η πρακτική ερμηνεία του κέντρου κύριων συμφερόντων εμφανίζει σημαντικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες δημιουργούν περιθώρια στρατηγικής εκμετάλλευσης της διεθνούς δικαιοδοσίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ενίσχυση προληπτικών μηχανισμών σταθεροποίησης του forum, όπως η εκ των προτέρων δέσμευση ως προς το πτωχευτικό καθεστώς, προβάλλει ως απάντηση στην αβεβαιότητα που προκαλεί η εκ των υστέρων μεταβολή του COMI και ως μέσο ενίσχυσης της προβλεψιμότητας για τους πιστωτές σε διασυνοριακές καταστάσεις αφερεγγυότητας.⁹²

Η ανάγκη περιορισμού της καταχρηστικής μετατόπισης του COMI αναδεικνύεται και στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου της αφερεγγυότητας, όπου η έννοια του κέντρου κύριων συμφερόντων λειτουργεί ως βασικός μηχανισμός συντονισμού των διασυνοριακών διαδικασιών. Έχει επισημανθεί ότι η αποτελεσματικότητα του COMI προϋποθέτει όχι μόνο την ύπαρξη αντικειμενικών κριτηρίων προσδιορισμού του, αλλά και την ουσιαστική διεθνή συνεργασία μεταξύ δικαστηρίων και αρχών, προκειμένου να αποτραπούν συγκρουόμενες κρίσεις δικαιοδοσίας και στρατηγικές εκμετάλλευσης των διαφορών εφαρμογής. Η απουσία συντονισμένης ερμηνείας και η διαφορετική στάθμιση των πραγματικών στοιχείων από τα εθνικά δικαστήρια ενισχύουν τον κίνδυνο forum shopping στην αφερεγγυότητα και υπονομεύουν τη συλλογική προστασία των πιστωτών, ιδίως σε σύνθετες πολυεθνικές δομές.⁹³

Υπό το ισχύον καθεστώς του Κανονισμού (ΕΕ) 2015/848, η αποτροπή καταχρηστικών μετακινήσεων επιδιώκεται μέσω της ενίσχυσης της σύνδεσης μεταξύ COMI και πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας. Η έμφαση στην αναγνωρισιμότητα του κέντρου κύριων συμφερόντων από τρίτους, σε συνδυασμό με τη νομολογιακή σταθεροποίηση του κρίσιμου χρόνου θεμελίωσης της δικαιοδοσίας, λειτουργεί ως θεσμικό αντίβαρο έναντι στρατηγικών μεταβολών που αποσκοπούν αποκλειστικά στην επιλογή ευνοϊκότερου πλαισίου.

⁹² Aurelio Gurrea-Martínez, "The Implementation of the Model Law on Cross-Border Insolvency: International Divergences and Challenges Ahead", *International Corporate Rescue*, Vol. 21, Issue 3, 2024, σελ. 145-150.

⁹³ Yaiphabi Rajkumari, "Navigating Cross-Border Insolvencies: Unraveling Centre of Main Interest Role and Imperative International Cooperation", *International Journal of Law Management & Humanities*, Vol. 7, Issue 2, 2024, σελ. 1283-1289.

Η σύγχρονη προβληματική αποκτά πρόσθετη ένταση υπό τις συνθήκες ψηφιακού μετασχηματισμού της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Η απούλοποίηση της διοίκησης, η χρήση ψηφιακών υποδομών και η γεωγραφική αποσύνδεση της λήψης αποφάσεων από συγκεκριμένο τόπο καθιστούν δυσχερέστερη την εξακρίβωση ενός σαφώς εντοπίσιμου COMI. Στο μέτρο που η ψηφιακή οργάνωση επιτρέπει τη διασπορά λειτουργιών χωρίς αντίστοιχη εξωτερική μεταβολή, αυξάνεται ο κίνδυνος η μετακίνηση του COMI να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο επιλεκτικής υπαγωγής σε ευνοϊκότερο καθεστώς, με περιορισμένη δυνατότητα ελέγχου από τους πιστωτές.⁹⁴

Συνεπώς, η καταχρηστικότητα στο πεδίο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας δεν αποτελεί απλώς ζήτημα υποκειμενικής πρόθεσης, αλλά δομικό κριτήριο που συνδέεται με τη διαφάνεια, την προβλεψιμότητα και τη συλλογική λειτουργία της διαδικασίας. Η προστασία των πιστωτών αναδεικνύεται ως κατεξοχήν παράγοντας οριοθέτησης της θεμιτής κινητικότητας του COMI, διασφαλίζοντας ότι η επιλογή του forum δεν υπονομεύει την ισορροπία που επιδιώκει το ενωσιακό δίκαιο αφερεγγυότητας μεταξύ αποτελεσματικότητας και δικαιοσύνης.

4. Συγκριτική ανάλυση του εταιρικού forum shopping και του COMI shifting

4.1. Η αναζήτηση ευνοϊκότερου καθεστώτος ως κοινή λογική βάση

Η πρακτική του εταιρικού forum shopping και το φαινόμενο της μετατόπισης του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI shifting) δεν συνιστούν αποσπασματικές ή ασύνδετες εκδηλώσεις στρατηγικής συμπεριφοράς, αλλά εγγράφονται σε ένα κοινό κανονιστικό και οικονομικό υπόβαθρο, το οποίο θεμελιώνεται στην αναζήτηση ευνοϊκότερου ρυθμιστικού περιβάλλοντος από τους οικονομικούς φορείς. Και στις δύο περιπτώσεις, ο κοινός παρονομαστής εντοπίζεται στη δυνατότητα επιλογής μεταξύ περισσότερων έννομων τάξεων ή δικαιοδοτικών πλαισίων, τα οποία παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις ως προς το εφαρμοστέο ουσιαστικό και δικονομικό

⁹⁴ Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικόλογων (επιμ.), «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο», Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025, σελ. 642-647.

δίκαιο, τις διαδικαστικές εγγυήσεις, το κόστος συμμόρφωσης και τις αναμενόμενες έννομες συνέπειες.

Στο πεδίο του εταιρικού δικαίου, η κινητικότητα των εταιρειών και η επιλογή του κράτους σύστασης ή λειτουργίας τους συνδέεται άμεσα με τη θεωρία της ρυθμιστικής ανταγωνιστικότητας, κατά την οποία τα κράτη ανταγωνίζονται μεταξύ τους προσφέροντας ελκυστικότερα κανονιστικά πλαίσια προς προσέλκυση οικονομικής δραστηριότητας. Η δυνατότητα αυτή δεν περιορίζεται σε τυπικές πράξεις σύστασης, αλλά εκτείνεται σε μεταγενέστερες στρατηγικές αναδιάρθρωσης, μεταφοράς έδρας ή ανακατανομής λειτουργιών, με σκοπό την υπαγωγή σε ευνοϊκότερο εταιρικό, φορολογικό ή πτωχευτικό καθεστώς.⁹⁵

Αντίστοιχα, στο δίκαιο της αφερεγγυότητας, η έννοια του COMI λειτουργεί ως ο καίριος συνδετικός κρίκος για τον προσδιορισμό της διεθνούς δικαιοδοσίας και του εφαρμοστέου πλαισίου στις διασυνοριακές διαδικασίες. Η δυνατότητα επηρεασμού ή μετατόπισης του COMI πριν από την κίνηση διαδικασιών αφερεγγυότητας επιτρέπει στον οφειλέτη να επιδιώξει την υπαγωγή του σε καθεστώς που παρέχει ευνοϊκότερες προοπτικές αναδιάρθρωσης⁹⁶, μεγαλύτερη ευελιξία έναντι των πιστωτών ή αποτελεσματικότερη προστασία της επιχειρηματικής συνέχειας.

Η κοινή αυτή λογική δεν αντλεί τη νομιμοποίησή της από εξωθεσμικές πρακτικές, αλλά από την ίδια τη δομή των κανόνων διεθνούς ιδιωτικού και ενωσιακού δικαίου, οι οποίοι αναγνωρίζουν τη συνύπαρξη πολλαπλών δυνητικά αρμόδιων fora. Η ύπαρξη εναλλακτικών βάσεων δικαιοδοσίας και σύνδεσης δημιουργεί ένα θεσμικό περιβάλλον στο οποίο η επιλογή του ευνοϊκότερου καθεστώτος αποτελεί αναμενόμενη και ορθολογική συμπεριφορά των οικονομικών υποκειμένων, ιδίως σε ένα ενοποιημένο εσωτερικό αγοράς πλαίσιο.⁹⁷

Υπό το πρίσμα αυτό, τόσο το εταιρικό forum shopping όσο και το COMI shifting μπορούν να ιδωθούν ως διαφορετικές εκφάνσεις της ίδιας λειτουργικής στρατηγικής: της αξιοποίησης των διαφορών μεταξύ εθνικών ρυθμιστικών πλαισίων προς βελτιστοποίηση της νομικής θέσης του φορέα. Η στρατηγική αυτή δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε προληπτικό στάδιο, αλλά εκδηλώνεται συχνά σε φάσεις

⁹⁵ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 3 επ.

⁹⁶ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 2-8.

⁹⁷ Christopher A. Whytock, "The Evolving Forum Shopping System", *Cornell Law Review*, Vol. 96, Issue 3, 2011, σελ. 487-490.

οικονομικής πίεσης ή κρίσης, όπου η επιλογή του κατάλληλου κανονιστικού περιβάλλοντος μπορεί να αποβεί καθοριστική για τη βιωσιμότητα της επιχείρησης.⁹⁸

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει το γεγονός ότι και στα δύο πεδία η αναζήτηση ευνοϊκότερου καθεστώτος δεν ταυτίζεται αυτομάτως με καταχρηστική συμπεριφορά. Η επιλογή δικαιοδοσίας ή εφαρμοστέου δικαίου βασίζεται, κατ' αρχήν, σε κανόνες που έχουν τεθεί ακριβώς για να ρυθμίζουν διασυνοριακές καταστάσεις και να επιτρέπουν την ομαλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.⁹⁹ Η αξιοποίησή τους από τους ιδιώτες δεν μπορεί να θεωρηθεί καθεαυτή προβληματική, εφόσον κινείται εντός των ορίων που θέτει το ενωσιακό δίκαιο και οι αρχές της ασφάλειας δικαίου και της προβλεψιμότητας.

Η σύγκλιση αυτή των λογικών βάσεων καθιστά εμφανές ότι η διάκριση μεταξύ εταιρικού *forum shopping* και *COMI shifting* είναι πρωτίστως λειτουργική και όχι εννοιολογική. Και στις δύο περιπτώσεις, το κρίσιμο ερώτημα δεν αφορά την ύπαρξη της επιλογής καθεαυτής, αλλά τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες η επιλογή αυτή παραμένει θεμιτή και συμβατή με τους σκοπούς του ρυθμιστικού πλαισίου.¹⁰⁰ Η μεταγενέστερη αξιολόγηση της συμπεριφοράς υπό το πρίσμα της καταχρηστικότητας ή της προστασίας τρίτων δεν αναιρεί την κοινή αφετηρία των δύο φαινομένων ως εκφράσεων κανονιστικά επιτρεπτής στρατηγικής επιλογής.

Υπό αυτή την έννοια, η αναζήτηση ευνοϊκότερου καθεστώτος λειτουργεί ως ενωτικό στοιχείο που επιτρέπει τη συγκριτική προσέγγιση των δύο φαινομένων στο ίδιο θεωρητικό επίπεδο. Η κατανόηση αυτής της κοινής βάσης αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την περαιτέρω ανάλυση των ομοιοτήτων και διαφορών τους, καθώς και για την αποτίμηση των ορίων που θέτει το ενωσιακό δίκαιο στην πρακτική αξιοποίησή τους.

4.2. Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ εταιρικού *forum shopping* και *COMI shifting*

⁹⁸ Αθανασίου Λ. Ι., Μιχαλόπουλος Γ., Το Δίκαιο της Διασυνοριακής Αφερεγγυότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 490 επ.

⁹⁹ Pamela K. Bookman, "The Unsung Virtues of Global Forum Shopping", *Notre Dame Law Review*, Vol. 92, Issue 2, 2016

¹⁰⁰ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 11 επ.

Η συγκριτική εξέταση του εταιρικού forum shopping και της μετατόπισης του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI shifting) αποκαλύπτει ότι, παρά την κοινή τους λειτουργική αφετηρία, οι δύο εκφάνσεις του φαινομένου διαφοροποιούνται ουσιαστικά ως προς τον χρονισμό, την ένταση του δικαστικού ελέγχου και τον ρόλο των τρίτων που επηρεάζονται από την επιλογή του forum. Οι διαφοροποιήσεις αυτές δεν αναιρούν τη συγγένεια των φαινομένων, αλλά εξηγούν τη διαφορετική κανονιστική τους μεταχείριση στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου.

Κατ' αρχάς, κρίσιμη διαφορά εντοπίζεται στον χρονισμό της επιλογής του forum. Στο εταιρικό forum shopping, η επιλογή του εφαρμοστέου καθεστώτος πραγματοποιείται, κατά κανόνα, σε προγενέστερο στάδιο, είτε κατά τη σύσταση της εταιρείας είτε κατά τη διάρκεια της κανονικής επιχειρηματικής της δραστηριότητας. Η επιλογή αυτή εντάσσεται σε μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και συνδέεται με τη δομή της εταιρείας, τη φορολογική της μεταχείριση και το κανονιστικό περιβάλλον εντός του οποίου επιθυμεί να δραστηριοποιηθεί. Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει επανειλημμένα αναγνωρίσει τη δυνατότητα αυτή ως έκφανση της ελευθερίας εγκατάστασης, ακόμη και όταν η εταιρεία επιλέγει κράτος μέλος με χαλαρότερο κανονιστικό πλαίσιο, εφόσον πληρούνται οι τυπικές προϋποθέσεις του δικαίου σύστασης. Τούτο αποτυπώνεται και στις σκέψεις 26 και 27 της Απόφασης Centros Ltd (C-212/97).¹⁰¹

Αντιθέτως, στο COMI shifting η μεταβολή του forum εμφανίζεται συχνά σε χρονική εγγύτητα με την εκδήλωση οικονομικής δυσχέρειας ή λίγο πριν την κίνηση διαδικασιών αφερεγγυότητας. Η επιλογή αυτή δεν εντάσσεται σε μακροχρόνιο εταιρικό σχεδιασμό, αλλά λειτουργεί ως μηχανισμός διαχείρισης κρίσης. Η χρονική αυτή εγγύτητα καθιστά τη μετατόπιση του COMI ιδιαίτερα ευαίσθητη από την άποψη της προστασίας των πιστωτών και εξηγεί τον αυξημένο έλεγχο που ασκείται από τα δικαστήρια ως προς την πραγματικότητα και τη σταθερότητα της μεταβολής. Αυτό αναφέρεται και στις σκέψεις 47 – 52 της Απόφασης Interedil (ΔΕΕ C-396/09).¹⁰²

Δεύτερο σημείο διαφοροποίησης αφορά τον βαθμό ελευθερίας του οικονομικού φορέα κατά την επιλογή του forum. Στο εταιρικό δίκαιο, η ευχέρεια επιλογής του

¹⁰¹ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 9ης Μαρτίου 1999, Centros Ltd v. Ehnvervs- og Selskabsstyrelsen, υπόθεση C-212/97, ECLI:EU:C:1999:126

¹⁰² Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, Interedil Srl v Fallimento Interedil Srl, Intesa Gestione Crediti SpA, αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-396/09, ECLI:EU:C:2011:671

κράτους σύστασης ή λειτουργίας είναι ευρύτερη και περιορίζεται κυρίως από κανόνες δημοσίας τάξεως και προστασίας συγκεκριμένων κατηγοριών τρίτων. Η επιλογή αυτή γίνεται ανεκτή ακόμη και όταν η εταιρεία δεν αναπτύσσει ουσιαστική δραστηριότητα στο κράτος σύστασης, εφόσον η νομική της ύπαρξη πληροί τις απαιτήσεις του οικείου δικαίου.

Στο πεδίο της αφερεγγυότητας, αντιθέτως, η ελευθερία αυτή περιορίζεται αισθητά. Η έννοια του COMI συνδέεται με την πραγματική άσκηση της διοίκησης και με στοιχεία που είναι αντικειμενικά εξακριβώσιμα από τρίτους. Η μεταβολή του δεν αρκεί να είναι νομικά έγκυρη ή εσωτερικά αποφασισμένη, αλλά πρέπει να αντανακλά πραγματική και διαρκή μετατόπιση της οικονομικής δραστηριότητας. Η διαφοροποίηση αυτή αιτιολογείται από τον συλλογικό χαρακτήρα της αφερεγγυότητας και την ανάγκη αποτροπής αιφνιδιασμού των πιστωτών ως προς το εφαρμοστέο καθεστώς. Αυτό προκύπτει και από τις σκέψεις 33 – 35 της Απόφασης Eurofood IFSC Ltd (ΔΕΕ C-341/04).¹⁰³

Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει, συναφώς, ο ρόλος των τρίτων. Στο εταιρικό forum shopping, οι τρίτοι, και ιδίως οι πιστωτές, επηρεάζονται έμμεσα από την επιλογή του καθεστώτος, αλλά διατηρούν, κατά κανόνα, τη δυνατότητα προσαρμογής των συναλλακτικών τους σχέσεων, μέσω συμβατικών ρητρών ή μηχανισμών διαχείρισης κινδύνου. Αντιθέτως, στο COMI shifting οι πιστωτές βρίσκονται στο επίκεντρο της προστασίας, καθώς η μεταβολή του forum επιφέρει άμεσες συνέπειες στο εφαρμοστέο δίκαιο της αφερεγγυότητας και στους κανόνες συλλογικής ικανοποίησης.

Η εντονότερη αυτή προστασία των πιστωτών στο πεδίο της αφερεγγυότητας έχει οδηγήσει και στη διατύπωση προτάσεων που αντιμετωπίζουν τη μετατόπιση του COMI όχι μόνο ως ζήτημα ερμηνείας, αλλά και ως πρόβλημα θεσμικού σχεδιασμού. Στο πλαίσιο αυτό, έχει προταθεί η καθιέρωση ενός μηχανισμού εκ των προτέρων δέσμευσης του οφειλέτη ως προς το πτωχευτικό φόρουμ, μέσω καταστατικής πρόβλεψης, ώστε να περιορίζονται τα περιθώρια στρατηγικής επιλογής

¹⁰³ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 2ας Μαΐου 2006, Eurofood IFSC Ltd αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ερμηνείας του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-341/04, ECLI:EU:C:2006:281.

δικαιοδοσίας σε χρονικό σημείο που θίγει τη συλλογική ισορροπία της διαδικασίας.¹⁰⁴

Η διαφοροποίηση αυτή αποτυπώνεται με σαφήνεια στη μεταγενέστερη νομολογία του Δικαστηρίου. Στην απόφαση *Novo Banco SA* (ΔΕΕ C-253/19),¹⁰⁵ στις σκέψεις 28 – 33, το Δικαστήριο τόνισε ότι η έννοια του COMI πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να διασφαλίζει την προβλεψιμότητα για τους πιστωτές, οι οποίοι βασίζονται σε αντικειμενικά στοιχεία για να προσδιορίσουν το αρμόδιο δικαστήριο, χωρίς να εκτίθενται σε αιφνιδιαστικές ή αδιαφανείς μεταβολές. Η έμφαση αυτή στην προστασία των τρίτων διαφοροποιεί ουσιαστικά το COMI shifting από τις ηπιότερες μορφές εταιρικού forum shopping.

Τέλος, οι διαφορές αντανakλώνται στην ένταση του δικαστικού ελέγχου. Στο εταιρικό forum shopping, ο έλεγχος περιορίζεται κυρίως στη διαπίστωση της τήρησης των τυπικών προϋποθέσεων του δικαίου σύστασης και στην αποτροπή καταχρήσεων που προσβάλλουν συγκεκριμένα προστατευόμενα συμφέροντα. Αντιθέτως, στο COMI shifting ο έλεγχος είναι ουσιαστικός και πραγματολογικός, με εξέταση του συνόλου των περιστάσεων που αποδεικνύουν πού ασκείται πράγματι η διοίκηση και πού βρίσκεται το κέντρο των οικονομικών δραστηριοτήτων του οφειλέτη.

Συνεπώς, οι ομοιότητες και διαφορές των δύο φαινομένων δεν αναιρούν τη λειτουργική τους συγγένεια, αλλά καταδεικνύουν ότι το ενωσιακό δίκαιο υιοθετεί διαφοροποιημένα εργαλεία ελέγχου ανάλογα με την ένταση των συνεπειών που συνεπάγεται η επιλογή του forum για τρίτους. Η διαπίστωση αυτή επιτρέπει την κατανόηση των δύο εκφάνσεων ως τμημάτων ενός ενιαίου φάσματος κανονιστικά ανεκτής κινητικότητας, το οποίο οριοθετείται με διαφορετικά μέσα και κριτήρια ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής.

4.3. Προς μία ενιαία λειτουργική θεώρηση του εταιρικού forum shopping και του COMI shifting

¹⁰⁴ Anthony J. Casey, Aurelio Gurrea-Martínez, Robert K. Rasmussen, “A Commitment Rule for Insolvency Forum: A Response to Critics”, *Emory Bankruptcy Developments Journal*, Vol. 41, Issue 3, 2025, σελ. 408-409.

¹⁰⁵ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 16^{ης} Ιουλίου 2020, ΜΗ, ΝΙ v ΟJ, *Novo Banco SA*, αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του κανονισμού (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-253/19, ECLI:EU:C:2020:585.

Η συγκριτική ανάλυση που προηγήθηκε επιτρέπει την ανάδειξη ενός κεντρικού δογματικού συμπεράσματος: το εταιρικό forum shopping και η μετατόπιση του κέντρου κύριων συμφερόντων δεν αποτελούν αυτοτελή και ασύνδετα νομικά φαινόμενα, αλλά εκφάνσεις μιας ενιαίας λειτουργικής λογικής, η οποία εκδηλώνεται με διαφορετική ένταση και υπό διαφορετικές προϋποθέσεις ανάλογα με το εφαρμοστέο κανονιστικό πλαίσιο. Η γεφύρωση των δύο πεδίων επιτυγχάνεται μέσω μιας μη αποσπασματικής προσέγγισης, η οποία τα εντάσσει σε έναν ευρύτερο μηχανισμό ρυθμιστικής κινητικότητας εντός της εσωτερικής αγοράς.

Ειδικότερα, η αναζήτηση ευνοϊκότερου καθεστώτος λειτουργεί ως κοινός παρονομαστής τόσο στο εταιρικό forum shopping όσο και στο COMI shifting, ανεξαρτήτως του αν η επιλογή του forum πραγματοποιείται σε στάδιο κανονικής επιχειρηματικής λειτουργίας ή σε φάση οικονομικής δυσχέρειας.¹⁰⁶ Η κοινή αυτή βάση έχει ήδη επισημανθεί στη θεωρία της ρυθμιστικής ανταγωνιστικότητας, η οποία εξηγεί τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων ως αντίδραση στις διαφοροποιήσεις των εθνικών κανονιστικών πλαισίων και όχι ως παρέκκλιση από το ενωσιακό σύστημα.

Ωστόσο, η ανάλυση προχωρά πέραν της διαπίστωσης αυτής, αναδεικνύοντας ότι οι διαφοροποιήσεις στη νομολογιακή και κανονιστική αντιμετώπιση των δύο φαινομένων δεν αναιρούν την εννοιολογική τους συγγένεια, αλλά αντανακλούν τη διαφορετική ένταση των συνεπειών που επιφέρει η επιλογή του forum για τρίτους. Η αυστηρότερη προσέγγιση του COMI shifting εξηγείται από τον συλλογικό χαρακτήρα της αφερεγγυότητας και την άμεση επίδραση της μεταβολής του forum στη θέση των πιστωτών, σε αντίθεση με το εταιρικό forum shopping, όπου οι τρίτοι επηρεάζονται κατά κανόνα έμμεσα¹⁰⁷ και διαθέτουν ευρύτερα περιθώρια προσαρμογής των συναλλακτικών τους σχέσεων.

Περαιτέρω, αναδεικνύεται συστηματικά η προβλεψιμότητα και η εξωτερική αναγνωρισιμότητα ως κοινά κριτήρια οριοθέτησης των δύο φαινομένων. Παρότι τα κριτήρια αυτά εμφανίζονται με διαφορετική ένταση στα επιμέρους κανονιστικά πλαίσια, η λειτουργία τους είναι συγκρίσιμη: και στις δύο περιπτώσεις, η επιλογή του forum καθίσταται θεμιτή μόνο εφόσον μπορεί να εξακριβωθεί από τρίτους βάσει

¹⁰⁶ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 3-6.

¹⁰⁷ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 4-8.

αντικειμενικών στοιχείων και δεν στηρίζεται σε αμιγώς εσωτερικές ή αδιαφανείς οργανωτικές επιλογές.

Μέσω της συγκριτικής αυτής προσέγγισης, αποφεύγεται η απολυτότητα που συχνά χαρακτηρίζει την αποσπασματική αντιμετώπιση του forum shopping είτε ως κατ' αρχήν καταχρηστικής πρακτικής είτε ως ανεπιφύλακτα θεμιτής στρατηγικής επιλογής. Αντιθέτως, προτείνεται η κατανόηση των δύο φαινομένων ως μελών ενός ενιαίου φάσματος κανονιστικά ανεκτής κινητικότητας, εντός του οποίου η ένταση του ελέγχου μεταβάλλεται αναλόγως του βαθμού στον οποίο επηρεάζονται συλλογικά ή ατομικά συμφέροντα τρίτων.¹⁰⁸

Η ανάλυση αυτή επιτρέπει την υπέρβαση της παραδοσιακής αντίληψης που αντιμετωπίζει το εταιρικό forum shopping και το COMI shifting ως απολύτως διακριτά νομικά φαινόμενα, αποκομμένα μεταξύ τους λόγω της ένταξής τους σε διαφορετικούς κλάδους του δικαίου. Μέσα από τη συστηματική ανάδειξη των κοινών λειτουργικών τους βάσεων και των διαφοροποιημένων μηχανισμών ελέγχου που τα διέπουν, καθίσταται εμφανές ότι η ενωσιακή προσέγγιση στο forum shopping συγκροτεί ένα συνεκτικό πλαίσιο, το οποίο επιδιώκει να εξισορροπήσει την οικονομική κινητικότητα με την ανάγκη ασφάλειας δικαίου και προστασίας των τρίτων. Η κατανόηση αυτή αναδεικνύει το forum shopping όχι ως μεμονωμένη απόκλιση από το ενωσιακό σύστημα, αλλά ως δομικό στοιχείο της λειτουργίας του, του οποίου η θεμιτότητα εξαρτάται από συγκεκριμένα λειτουργικά και θεσμικά όρια.

5. Θεσμική στάθμιση και κανονιστικά όρια του forum shopping στο ενωσιακό δίκαιο

5.1. Το forum shopping ως έκφραση της επιχειρηματικής ελευθερίας στο ενωσιακό δίκαιο

Η δυνατότητα επιλογής του εφαρμοστέου κανονιστικού πλαισίου μέσω της μετακίνησης της έδρας, της διοικητικής λειτουργίας ή του κέντρου κύριων συμφερόντων εντάσσεται οργανικά στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς και συνδέεται άρρηκτα με την ελευθερία οικονομικής δραστηριοποίησης εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το forum shopping, είτε εκδηλώνεται στο πεδίο του εταιρικού

¹⁰⁸ Αθανασίου Λ. Ι., Μιχαλόπουλος Γ., Το Δίκαιο της Διασυνοριακής Αφερεγγυότητας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σελ. 493 επ.

δικαίου είτε στο πλαίσιο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας, δεν αποτελεί παρεκτροπή από το ενωσιακό κανονιστικό σύστημα, αλλά προκύπτει ως φυσική συνέπεια της συνύπαρξης πολλαπλών έννομων τάξεων και της απουσίας πλήρους εναρμόνισης σε κρίσιμους τομείς του ιδιωτικού και οικονομικού δικαίου.

Στο εταιρικό δίκαιο, η επιλογή του κράτους σύστασης ή λειτουργίας της εταιρείας αποτελεί κατ' αρχήν έκφανση της ελευθερίας εγκατάστασης, όπως αυτή κατοχυρώνεται στα άρθρα 49 και 54 ΣΛΕΕ. Η νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει διαμορφώσει μια σαφή και σταθερή προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η ίδρυση εταιρείας σε κράτος μέλος με ευνοϊκότερο κανονιστικό πλαίσιο δεν μπορεί να θεωρηθεί καταχρηστική, ακόμη και αν η κύρια οικονομική δραστηριότητα αναπτύσσεται σε άλλο κράτος μέλος, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις του δικαίου σύστασης. Η απόφαση *Centros Ltd (C-212/97)*¹⁰⁹ στις σκέψεις 26 – 27 καθιέρωσε ρητώς ότι η αναζήτηση ευνοϊκότερου νομικού καθεστώτος αποτελεί θεμιτό κίνητρο επιχειρηματικής εγκατάστασης, ενώ οι αποφάσεις *Überseering (ΔΕΕ C-208/00)*¹¹⁰ και *Inspire Art (ΔΕΕ C-167/01)*¹¹¹ εδραίωσαν περαιτέρω την υποχρέωση των κρατών μελών να αναγνωρίζουν τη νομική προσωπικότητα εταιρειών που έχουν συσταθεί νομίμως σε άλλο κράτος μέλος.

Η αποδοχή αυτή δεν στηρίζεται σε μια αξιολογικά ουδέτερη στάση έναντι του ρυθμιστικού ανταγωνισμού, αλλά σε μια συνειδητή κανονιστική επιλογή υπέρ της κινητικότητας των εταιρειών και της ενίσχυσης της οικονομικής ολοκλήρωσης. Το *forum shopping*, στο μέτρο που εκδηλώνεται ως επιλογή μεταξύ διαφορετικών εταιρικών καθεστώτων, λειτουργεί ως μηχανισμός πίεσης προς τα κράτη μέλη για τη βελτίωση του κανονιστικού τους πλαισίου, χωρίς όμως να θίγει κατ' αρχήν την ασφάλεια των συναλλαγών ή τα συμφέροντα τρίτων.

Στο δίκαιο της αφερεγγυότητας, η ίδια λογική κινητικότητας εμφανίζεται σε πιο σύνθετη και περιορισμένη μορφή μέσω της έννοιας του κέντρου κύριων συμφερόντων. Το COMI αποτελεί το θεμελιώδες κριτήριο διεθνούς δικαιοδοσίας του

¹⁰⁹ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 9ης Μαρτίου 1999, *Centros Ltd v. Ehnervs- og Selskabsstyrelsen*, υπόθεση C-212/97, ECLI:EU:C:1999:126

¹¹⁰ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 5ης Νοεμβρίου 2002, *Überseering BV v. Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC)*, υπόθεση C-208/00, ECLI:EU:C:2002:632, σκέψεις 81-82.

¹¹¹ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2003, *Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd*, υπόθεση C-167/01, ECLI:EU:C:2003:512, σκέψεις 95-98.

Κανονισμού 2015/848¹¹² και επιδιώκει να συνδέσει τη διαδικασία αφερεγγυότητας με τον τόπο όπου ο οφειλέτης ασκεί πραγματικά τη διοίκηση των οικονομικών του δραστηριοτήτων. Η δυνατότητα μεταβολής του COMI δεν αποκλείεται εκ των προτέρων, καθώς θα αναιρούσε την ίδια τη δυναμική της οικονομικής δραστηριότητας, ιδίως σε ένα περιβάλλον αυξημένης διασυνοριακής κινητικότητας.

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει επανειλημμένως επιβεβαιώσει ότι η μεταβολή του COMI είναι επιτρεπτή, υπό την προϋπόθεση ότι αντανακλά πραγματική μετατόπιση της διοίκησης και της οικονομικής λειτουργίας και ότι τα κρίσιμα στοιχεία είναι αντικειμενικά εξακριβώσιμα από τρίτους, ιδίως από τους πιστωτές. Στην υπόθεση Eurofood IFSC Ltd (C-341/04)¹¹³, στις σκέψεις 33-35, το Δικαστήριο τόνισε ότι το COMI πρέπει να είναι αναγνωρίσιμο από τους πιστωτές, προκειμένου να διασφαλίζεται η προβλεψιμότητα της δικαιοδοσίας. Αντίστοιχα, στην απόφαση Interedil (C-396/09)¹¹⁴, στις σκέψεις 49-52, υπογραμμίστηκε ότι η αξιολόγηση του COMI απαιτεί συνολική στάθμιση πραγματικών στοιχείων, όπως ο τόπος λήψης των διοικητικών αποφάσεων και η εξωτερική εικόνα της επιχείρησης.

Η διαφοροποίηση στην ένταση του ελέγχου μεταξύ εταιρικού forum shopping και COMI shifting δεν αναιρεί τη θεμελιώδη συγγένεια των δύο φαινομένων. Αντιθέτως, αποτυπώνει τον διαφορετικό βαθμό επίδρασης της επιλογής του forum σε τρίτους. Ενώ στο εταιρικό δίκαιο η επιλογή του κανονιστικού πλαισίου αφορά πρωτίστως τη δομή και τη λειτουργία της εταιρείας, στο δίκαιο της αφερεγγυότητας η επιλογή της δικαιοδοσίας επηρεάζει άμεσα τη συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών και το εφαρμοστέο πτωχευτικό καθεστώς. Για τον λόγο αυτό, το ενωσιακό δίκαιο υιοθετεί αυστηρότερα κριτήρια ελέγχου, χωρίς όμως να απορρίπτει τη βασική παραδοχή ότι η επιχειρηματική κινητικότητα συνιστά θεμιτό στοιχείο της εσωτερικής αγοράς.¹¹⁵

¹¹² Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, ΕΕ L 141 της 5.6.2015, pp. 19–72

¹¹³ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 2ας Μαΐου 2006, Eurofood IFSC Ltd αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ερμηνείας του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-341/04, ECLI:EU:C:2006:281.

¹¹⁴ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, Interedil Srl v Fallimento Interedil Srl, Intesa Gestione Crediti SpA, αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-396/09, ECLI:EU:C:2011:671

¹¹⁵ Wolf-Georg Ringe, “Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation”, *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008, σελ. 4-8.

Η σύγχρονη νομολογία επιβεβαιώνει τη γραμμή αυτή. Στην απόφαση *Novo Banco SA* (ΔΕΕ C-253/19)¹¹⁶, στις σκέψεις 28-33, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι ο προσδιορισμός του COMI οφείλει να στηρίζεται σε κριτήρια που διασφαλίζουν την ασφάλεια δικαίου και την προστασία των πιστωτών, χωρίς όμως να αποκλείεται η αναδιάρθρωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας εντός της Ένωσης. Η απόφαση αυτή αναδεικνύει ότι το *forum shopping* δεν αντιμετωπίζεται ως παθολογία του συστήματος, αλλά ως πρακτική που οφείλει να ενταχθεί σε σαφές και λειτουργικό κανονιστικό πλαίσιο.

Υπό το πρίσμα αυτό, το *forum shopping* μπορεί να κατανοηθεί ως εργαλείο άσκησης επιχειρηματικής ελευθερίας, το οποίο γίνεται ανεκτό στο μέτρο που δεν διαρρηγνύεται η ισορροπία μεταξύ κινητικότητας και ασφάλειας δικαίου. Η ενωσιακή έννομη τάξη δεν επιδιώκει την εξάλειψη της επιλογής *forum*, αλλά τη διαμόρφωση αντικειμενικών και διαφανών κριτηρίων που διασφαλίζουν ότι η επιλογή αυτή παραμένει συμβατή με τους σκοπούς της εσωτερικής αγοράς και την προστασία των εμπλεκόμενων συμφερόντων.

5.2. Θεσμικά όρια και μηχανισμοί ελέγχου του *forum shopping* και του COMI shifting στο ενωσιακό δίκαιο

Η συγκριτική αποτίμηση του εταιρικού *forum shopping* και της μετακίνησης του κέντρου κύριων συμφερόντων στο δίκαιο της αφερεγγυότητας αναδεικνύει ότι τα δύο φαινόμενα, παρά τη δογματική τους ένταξη σε διαφορετικούς κλάδους του δικαίου, λειτουργούν εντός ενός κοινού κανονιστικού πλαισίου που χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη οικονομικής κινητικότητας και θεσμικού ελέγχου. Η ενωσιακή έννομη τάξη δεν αντιμετωπίζει τις στρατηγικές επιλογές *forum* ως καθεαυτές απαγορευμένες, αλλά τις υποβάλλει σε διαφοροποιημένους μηχανισμούς εποπτείας, ανάλογα με τη φύση των έννομων σχέσεων που επηρεάζονται και την ένταση των συνεπειών τους για τρίτους.

Στο εταιρικό δίκαιο, η δυνατότητα επιλογής ευνοϊκότερου κανονιστικού καθεστώτος συνδέεται άμεσα με την ελευθερία εγκατάστασης και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Η ενωσιακή νομολογία έχει καταστήσει σαφές ότι η σύσταση ή μεταφορά

¹¹⁶ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 16^{ης} Ιουλίου 2020, *MH, NI v OJ, Novo Banco SA*, αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του κανονισμού (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-253/19, ECLI:EU:C:2020:585.

εταιρίας σε κράτος μέλος με ευνοϊκότερο εταιρικό δίκαιο δεν συνιστά, αφ' εαυτής, καταχρηστική συμπεριφορά, ακόμη και όταν το κίνητρο είναι η αποφυγή αυστηρότερων ρυθμίσεων. Ωστόσο, η ανοχή αυτή δεν είναι απόλυτη, καθώς περιορίζεται από τη δυνατότητα των κρατών μελών να επιβάλλουν μέτρα για την προστασία επιτακτικών λόγων γενικού συμφέροντος, υπό την προϋπόθεση της αναλογικότητας και της μη διάκρισης.

Ο μηχανισμός ελέγχου στο εταιρικό forum shopping εμφανίζεται, έτσι, κυρίως έμμεσος. Δεν συνίσταται σε αυστηρό έλεγχο της πρόθεσης του φορέα, αλλά στη διαμόρφωση κανονιστικών αντιβάρων που αποτρέπουν καθαρά προσχηματικές κατασκευές χωρίς πραγματική οικονομική δραστηριότητα. Η προσέγγιση αυτή έχει ερμηνευθεί ως έκφραση μιας συνειδητής ενωσιακής επιλογής υπέρ της κανονιστικής ευελιξίας, με στόχο την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των εννόμων τάξεων χωρίς να θίγεται ο πυρήνας της ασφάλειας δικαίου.¹¹⁷

Αντιθέτως, στο δίκαιο της αφερεγγυότητας, η μετακίνηση του COMI υπόκειται σε σαφώς αυστηρότερο και πιο άμεσο έλεγχο. Η κεντρική σημασία του COMI ως συνδεδειμένου στοιχείου για τη διεθνή δικαιοδοσία και το εφαρμοστέο δίκαιο καθιστά τη μεταβολή του κρίσιμη για τη θέση των πιστωτών και τη συνοχή της συλλογικής διαδικασίας. Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848 θεμελιώνει το COMI σε αντικειμενικά και εξακριβώσιμα στοιχεία, τα οποία πρέπει να είναι αναγνωρίσιμα από τρίτους, ιδίως τους πιστωτές.

Η νομολογία του ΔΕΕ έχει επανειλημμένα υπογραμμίσει ότι το COMI δεν ταυτίζεται με τυπικά κριτήρια, αλλά με τον τόπο όπου ο οφειλέτης ασκεί τη συνήθη διοίκηση των συμφερόντων του κατά τρόπο που είναι εμφανής στους τρίτους (βλ. Eurofood IFSC Ltd (C-341/04)¹¹⁸, σκέψεις 33–37 και Interedil (C-396/09)¹¹⁹, σκέψεις 49–53). Η αυστηρότητα αυτή ενισχύεται περαιτέρω μέσω χρονικών τεκμηρίων και τεκμηρίων

¹¹⁷ Wolf-Georg Ringe, "Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation", *University of Oxford, Legal Research Paper Series*, Paper No. 33/2008, 2008.

¹¹⁸ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 2ας Μαΐου 2006, Eurofood IFSC Ltd αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ερμηνείας του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-341/04, ECLI:EU:C:2006:281.

¹¹⁹ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, Interedil Srl v Fallimento Interedil Srl, Intesa Gestione Crediti SpA, αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-396/09, ECLI:EU:C:2011:671.

ουσίας, τα οποία περιορίζουν τη δυνατότητα αιφνίδιας μετακίνησης του COMI λίγο πριν την κήρυξη της αφερεγγυότητας.¹²⁰

Η διαφοροποίηση αυτή ως προς την ένταση του ελέγχου δεν αποτελεί αξιολογική ασυνέπεια, αλλά αντανακλά τη διαφορετική λειτουργία των δύο κανονιστικών πεδίων. Ενώ το εταιρικό forum shopping εντάσσεται σε ένα πλαίσιο ex ante επιλογών με κυρίαρχο στοιχείο την επιχειρηματική ελευθερία, το COMI shifting αξιολογείται ex post υπό το πρίσμα της συλλογικής ικανοποίησης των πιστωτών και της αποτροπής στρατηγικών συμπεριφορών που θα μπορούσαν να διαταράξουν την ισορροπία της διαδικασίας αφερεγγυότητας.¹²¹

Η διάκριση αυτή έχει οδηγήσει στη διατύπωση προτάσεων που επιδιώκουν τη μετατόπιση του ελέγχου της διεθνούς δικαιοδοσίας από τον καταστατικό ex post δικαστικό έλεγχο προς προληπτικούς μηχανισμούς ex ante θεσμικής σταθεροποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, έχει προταθεί η καθιέρωση ενός «κανόνα δέσμευσης» (commitment rule), κατά τον οποίο ο οφειλέτης δεσμεύεται εκ των προτέρων ως προς το πτωχευτικό φόρουμ μέσω ρητής καταστατικής πρόβλεψης, περιορίζοντας έτσι τα περιθώρια στρατηγικής μεταβολής της διεθνούς δικαιοδοσίας σε χρονικό σημείο που υπονομεύει τη συλλογική λειτουργία της αφερεγγυότητας.¹²²

Παράλληλα με τις προτάσεις περί εκ των προτέρων δέσμευσης, έχει διατυπωθεί και η ιδέα καθιέρωσης ενός τεκμηρίου εφαρμογής του δικαίου της έδρας (home-law presumption), ως μηχανισμού περιορισμού του διασυνοριακού forum shopping.¹²³ Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η διεθνής δικαιοδοσία και το εφαρμοστέο πτωχευτικό δίκαιο θα πρέπει, κατ' αρχήν, να συνδέονται με το κράτος της καταστατικής ή πραγματικής έδρας του οφειλέτη, εκτός αν συντρέχουν εξαιρετικοί λόγοι που δικαιολογούν απόκλιση. Η λειτουργία του τεκμηρίου αποσκοπεί στην ενίσχυση της προβλεψιμότητας για τους πιστωτές και στη μείωση των κινήτρων στρατηγικής μετακίνησης του forum σε βάρος της συλλογικής διαδικασίας.

¹²⁰ Anna Kaczor, "Moving a Company's COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration", *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010, σελ. 12 επ..

¹²¹ Horst Eidenmüller, "The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union", *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 4-7.

¹²² Anthony J. Casey, Aurelio Gurrea-Martínez, Robert K. Rasmussen, "A Commitment Rule for Insolvency Forum: A Response to Critics", *Emory Bankruptcy Developments Journal*, Vol. 41, Issue 3, 2025, σελ. 412-413.

¹²³ Dolan D. Bortner, "Mind the Gap: Fighting Forum Shopping in Transnational Bankruptcies under Chapter 15", *American Bankruptcy Law Journal*, Vol. 98, Issue 2, 2024, σελ. 419-420.

Παρά τις διαφορές αυτές, αναδεικνύεται ένας κοινός κανονιστικός πυρήνας: η ενωσιακή έννομη τάξη δεν επιδιώκει την πλήρη εξάλειψη των στρατηγικών επιλογών forum, αλλά την ένταξή τους σε ένα σύστημα θεσμικών εγγυήσεων που διασφαλίζει τη διαφάνεια, την προβλεψιμότητα και την προστασία των τρίτων. Η επιλογή αυτή αντανακλά μια ευρύτερη κανονιστική στάθμιση, στο πλαίσιο της οποίας η οικονομική κινητικότητα γίνεται ανεκτή μόνο εφόσον δεν υπονομεύει τη λειτουργία των συλλογικών θεσμών και την εμπιστοσύνη στο ενωσιακό δικαιοδοτικό σύστημα.

5.3. Ενιαία κανονιστική προσέγγιση και λειτουργικά όρια του forum shopping στο ενωσιακό δίκαιο

Η συνολική εξέταση του εταιρικού forum shopping και της μετακίνησης του κέντρου κύριων συμφερόντων στο δίκαιο της αφερεγγυότητας επιτρέπει τη διαμόρφωση μιας ενιαίας κανονιστικής ανάγνωσης του φαινομένου του forum shopping στο ενωσιακό δίκαιο. Παρά τις διαφοροποιήσεις ως προς το αντικείμενο, τα έννομα συμφέροντα που διακυβεύονται και την ένταση του δικαστικού ελέγχου, αναδεικνύεται ένα κοινό θεσμικό υπόβαθρο, στο οποίο η στρατηγική επιλογή forum δεν απορρίπτεται εκ προοιμίου, αλλά αξιολογείται υπό το πρίσμα συγκεκριμένων λειτουργικών και θεσμικών ορίων.

Κεντρικό στοιχείο της ενωσιακής προσέγγισης αποτελεί η διάκριση μεταξύ θεμιτής κανονιστικής επιλογής και καταχρηστικής πρακτικής. Στο εταιρικό δίκαιο, η νομολογία του ΔΕΕ έχει πανίως αποδεχθεί ότι η αναζήτηση ευνοϊκότερου κανονιστικού πλαισίου μέσω της επιλογής κράτους σύστασης ή λειτουργίας εμπίπτει στον πυρήνα της ελευθερίας εγκατάστασης, ακόμη και όταν η επιλογή αυτή αποσκοπεί στην αποφυγή αυστηρότερων ρυθμίσεων (βλ. ΔΕΕ *Centros Ltd (C-212/97)*¹²⁴, σκέψεις 27–29 και *Inspire Art (C-167/01)*¹²⁵, σκέψεις 95–101). Ωστόσο, η αποδοχή αυτή εξαρτάται από την απουσία καθαρά τεχνητών κατασκευών και από τη διατήρηση ενός ελάχιστου επιπέδου πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας, ικανής να θεμελιώσει ουσιαστική σύνδεση με την επιλεγείσα έννομη τάξη.

¹²⁴ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 9ης Μαρτίου 1999, *Centros Ltd v. Erhvervs- og Selskabsstyrelsen*, υπόθεση C-212/97, ECLI:EU:C:1999:126.

¹²⁵ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 2003, *Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd*, υπόθεση C-167/01, ECLI:EU:C:2003:512.

Αντίστοιχα, στο δίκαιο της αφερεγγυότητας, η έννοια του COMI λειτουργεί ως μηχανισμός συγκέντρωσης της διαδικασίας και προστασίας της συλλογικότητας των πιστωτών. Η ενωσιακή νομολογία έχει επανειλημμένα υπογραμμίσει ότι η μεταβολή του COMI δεν μπορεί να στηρίζεται σε τυπικές ή αποσπασματικές ενέργειες, αλλά απαιτεί πραγματική και διαφανή μετατόπιση του κέντρου διοίκησης των συμφερόντων του οφειλέτη, αναγνωρίσιμη από τρίτους (βλ. ΔΕΕ Eurofood IFSC Ltd (C-341/04),¹²⁶ σκέψεις 33–37 και Interedil (C-396/09),¹²⁷ σκέψεις 49–53). Η προσέγγιση αυτή ενισχύεται από τον Κανονισμό (ΕΕ) 2015/848, ο οποίος ενσωματώνει ρητώς την απαίτηση προβλεψιμότητας και αποτρέπει αιφνίδιες μετακινήσεις που θα μπορούσαν να διαταράξουν την ισορροπία της διαδικασίας.

Η σύγκλιση των δύο αυτών πεδίων καθίσταται εμφανής στο επίπεδο της κανονιστικής λογικής. Και στις δύο περιπτώσεις, το ενωσιακό δίκαιο αποφεύγει την υιοθέτηση απόλυτων απαγορεύσεων και προκρίνει έναν έλεγχο βασισμένο σε αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία επιτρέπουν τη διάκριση μεταξύ επιτρεπτής κινητικότητας και καταχρηστικής συμπεριφοράς. Η επιλογή αυτή αντανakλά μια ευρύτερη θεσμική στάθμιση μεταξύ της ανάγκης διατήρησης της ελκυστικότητας της εσωτερικής αγοράς και της προστασίας της ασφάλειας δικαίου και των δικαιολογημένων προσδοκιών των τρίτων.¹²⁸

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά, στο πλαίσιο αυτό, η λειτουργία της δικαστικής εποπτείας ως ενοποιητικού παράγοντα. Τα ενωσιακά δικαστήρια δεν περιορίζονται σε τυπικό έλεγχο συμμόρφωσης προς τις προβλέψεις των Κανονισμών, αλλά αξιολογούν τη συνολική πραγματική κατάσταση, λαμβάνοντας υπόψη τον χρόνο, το περιεχόμενο και τις συνέπειες των σχετικών επιλογών *forum*. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την ευέλικτη προσαρμογή του δικαίου σε σύνθετες διασυννοριακές πραγματικότητες, χωρίς να θυσιάζεται η κανονιστική συνοχή του συστήματος.¹²⁹

¹²⁶ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 2ας Μαΐου 2006, Eurofood IFSC Ltd αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ερμηνείας του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-341/04, ECLI:EU:C:2006:281.

¹²⁷ Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20^{ης} Οκτωβρίου 2011, Interedil Srl v Fallimento Interedil Srl, Intesa Gestione Crediti SpA, αίτηση έκδοσης προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, υπόθεση C-396/09, ECLI:EU:C:2011:671.

¹²⁸ Horst Eidenmüller, “The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union”, *ECGI Working Paper Series in Law*, Paper No. 456/2019, 2019, σελ. 7-10.

¹²⁹ Anna Kaczor, “Moving a Company’s COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration”, *Amicus Curiae*, Issue 83, 2010.

Υπό το πρίσμα αυτό, το forum shopping και το COMI shifting δεν μπορούν να ιδωθούν αποκλειστικά ως παθολογίες της ενωσιακής έννομης τάξης. Αντιθέτως, συνιστούν δομικά φαινόμενα που αναδύονται από τη συνύπαρξη πολλαπλών εννόμων τάξεων και από τη θεμελιώδη επιλογή της Ένωσης υπέρ της οικονομικής και νομικής κινητικότητας. Η κρίσιμη παράμετρος δεν είναι η εξάλειψή τους, αλλά η ένταξή τους σε ένα συνεκτικό πλαίσιο θεσμικών εγγυήσεων, ικανό να διασφαλίσει ότι η αναζήτηση ευνοϊκότερου καθεστώτος δεν μετατρέπεται σε μέσο αποσταθεροποίησης της συλλογικής έννομης τάξης.

Με τον τρόπο αυτό, η ενωσιακή προσέγγιση στο forum shopping αποκαλύπτεται ως αποτέλεσμα μιας διαρκούς κανονιστικής ισορροπίας: μεταξύ ευελιξίας και ελέγχου, μεταξύ οικονομικής ελευθερίας και θεσμικής προστασίας, και τελικώς μεταξύ της δυναμικής της εσωτερικής αγοράς και της ανάγκης διατήρησης της εμπιστοσύνης στο δικαιοδοτικό σύστημα της Ένωσης.

6. Επίλογος – Συμπεράσματα

Η συστηματική ανάλυση του forum shopping στο ενωσιακό δίκαιο αναδεικνύει τη σύνθετη και πολυδιάστατη φύση ενός φαινομένου που δεν μπορεί να αξιολογηθεί μονοσήμαντα ούτε ως θεμιτή έκφανση της οικονομικής ελευθερίας ούτε ως εκ προοιμίου καταχρηστική πρακτική. Η λειτουργία του εντός της εσωτερικής αγοράς συνδέεται άρρηκτα με τη δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως έννομης τάξης πολλαπλών επιπέδων, στην οποία συνυπάρχουν διαφορετικά εθνικά δίκαια, ενωσιακοί κανόνες δικαιοδοσίας και η ελευθερία διασυνοριακής οικονομικής δραστηριότητας.

Η εξέταση του εταιρικού forum shopping και της μετακίνησης του κέντρου κύριων συμφερόντων (COMI shifting) στο πλαίσιο της διασυνοριακής αφερεγγυότητας ανέδειξε ότι πρόκειται για φαινόμενα με κοινές λειτουργικές βάσεις, παρά τις εμφανείς κανονιστικές και δογματικές τους διαφοροποιήσεις. Και στις δύο περιπτώσεις, η αναζήτηση ευνοϊκότερου κανονιστικού πλαισίου αποτελεί κεντρικό κίνητρο, το οποίο αντλεί τη νομιμοποίησή του από θεμελιώδεις ελευθερίες της Ένωσης, ιδίως την ελευθερία εγκατάστασης και την ελευθερία άσκησης οικονομικής δραστηριότητας. Η επιλογή forum, υπό αυτή την έννοια, συνιστά αναπόσπαστο στοιχείο της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς και της κανονιστικής της δυναμικής.

Παράλληλα, η ενωσιακή έννομη τάξη δεν αντιμετωπίζει το forum shopping ως ανεξέλεγκτη ελευθερία. Στο εταιρικό δίκαιο, η νομολογιακή αποδοχή της στρατηγικής επιλογής κράτους σύστασης ή λειτουργίας συνοδεύεται από σαφή όρια, τα οποία συνδέονται με την ανάγκη ύπαρξης πραγματικής οικονομικής δραστηριότητας και με τη δυνατότητα προστασίας επιτακτικών λόγων γενικού συμφέροντος. Στο δίκαιο της αφερεγγυότητας, η ένταση του ελέγχου καθίσταται εμφανώς αυστηρότερη, καθώς η μεταβολή του COMI επηρεάζει άμεσα τη συλλογική ικανοποίηση των πιστωτών, τη συγκέντρωση της διαδικασίας και την ασφάλεια δικαίου. Η διαφοροποίηση αυτή δεν συνιστά αντίφαση, αλλά αντανάκλαση της διαφορετικής φύσης των έννομων σχέσεων και του βαθμού κινδύνου που συνεπάγεται η στρατηγική επιλογή forum σε κάθε πεδίο.

Υπό το πρίσμα αυτό, το βασικό συμπέρασμα που αναδύεται είναι ότι το εταιρικό forum shopping και το COMI shifting μπορούν να θεωρηθούν συγκρίσιμες εκφάνσεις ενός ενιαίου φαινομένου κανονιστικά ανεκτής κινητικότητας, το οποίο υπόκειται, ωστόσο, σε διαφοροποιημένους μηχανισμούς ελέγχου. Η ενωσιακή προσέγγιση δεν στηρίζεται σε απόλυτες απαγορεύσεις, αλλά σε ένα πλέγμα αντικειμενικών κριτηρίων και δικαστικής εποπτείας, που επιτρέπει τη διάκριση μεταξύ θεμιτής επιλογής και καταχρηστικής εκμετάλλευσης των κανόνων διεθνούς δικαιοδοσίας.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά, σε αυτό το πλαίσιο, η ηθική διάσταση του forum shopping. Η στρατηγική επιλογή forum, όταν αποσυνδέεται από την πραγματική οικονομική και κοινωνική βάση της διαφοράς, ενδέχεται να υπονομεύσει την αντίληψη της δικαιοσύνης ως θεσμού ίσης και ουδέτερης απονομής δικαίου. Η χρήση των κανόνων δικαιοδοσίας ως εργαλείων πλεονεκτικής μεταχείρισης ισχυρότερων οικονομικών φορέων μπορεί να οδηγήσει σε ανισορροπίες εις βάρος ασθενέστερων μερών, ιδίως πιστωτών, εργαζομένων ή μικρότερων συμβαλλομένων, και να κλονίσει την εμπιστοσύνη στη λειτουργία του δικαιοδοτικού συστήματος.

Παράλληλα, το forum shopping εγείρει και πολιτικές προεκτάσεις που υπερβαίνουν το αμιγώς νομικό επίπεδο. Η δυνατότητα επιλογής ευνοϊκότερου forum λειτουργεί ως μηχανισμός έμμεσου ρυθμιστικού ανταγωνισμού μεταξύ κρατών μελών, ενθαρρύνοντας τη διαμόρφωση ελκυστικότερων κανονιστικών πλαισίων. Η δυναμική αυτή μπορεί να συμβάλει στην κανονιστική εξέλιξη και στον εκσυγχρονισμό του δικαίου, ταυτόχρονα όμως ενέχει τον κίνδυνο απορρύθμισης και

αποδυνάμωσης της κοινωνικής προστασίας, εφόσον η πίεση για ανταγωνιστικότητα οδηγεί σε χαλάρωση θεμελιωδών εγγυήσεων.

Η ενωσιακή νομολογία φαίνεται να αναγνωρίζει αυτή τη διττή διάσταση και να επιδιώκει μια λεπτή ισορροπία μεταξύ οικονομικής ελευθερίας και θεσμικής συνοχής. Μέσα από μια λειτουργική και πραγματολογική ερμηνεία των συνδετικών στοιχείων διεθνούς δικαιοδοσίας, αποφεύγεται τόσο η άκριτη αποδοχή κάθε στρατηγικής επιλογής όσο και η υιοθέτηση άκαμπτων περιορισμών που θα μπορούσαν να υπονομεύσουν τη δυναμική της εσωτερικής αγοράς.

Οι σύγχρονες εξελίξεις, ιδίως η ψηφιοποίηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, η αποϋλοποίηση της διοίκησης και η αυξανόμενη σημασία άυλων οικονομικών δεσμών, εντείνουν περαιτέρω τη σημασία του προβληματισμού γύρω από το forum shopping και τον προσδιορισμό του COMI. Η μετάβαση σε ψηφιακές οργανωτικές μορφές καθιστά δυσχερέστερο τον εντοπισμό σταθερών γεωγραφικών συνδέσεων και επιβάλλει μια δυναμική επανερμηνεία των υφιστάμενων κριτηρίων, χωρίς να διακυβεύεται η προβλεψιμότητα και η προστασία των τρίτων.

Η αποτίμηση του forum shopping στο ενωσιακό εταιρικό και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο καταδεικνύει ότι πρόκειται για φαινόμενο το οποίο δεν επιδέχεται μονοσήμαντη αξιολογική κατάταξη. Η κανονιστική ανοχή που επιδεικνύεται σε ορισμένες μορφές στρατηγικής επιλογής forum αντανakλά τη θεμελιώδη επιλογή της Ένωσης υπέρ της οικονομικής κινητικότητας και της ελευθερίας εγκατάστασης, χωρίς όμως να αίρει την ανάγκη θέσπισης λειτουργικών ορίων όταν διακυβεύονται η ασφάλεια δικαίου, η συλλογικότητα των διαδικασιών ή η προστασία των ασθενέστερων μερών. Η ισορροπία αυτή, όπως διαμορφώνεται κυρίως μέσω της νομολογιακής ερμηνείας, δεν συνιστά στατικό αποτέλεσμα αλλά δυναμική διαδικασία, η οποία καλείται να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες οικονομικές και τεχνολογικές συνθήκες. Υπό το πρίσμα αυτό, το forum shopping αναδεικνύεται όχι απλώς ως τεχνικό ζήτημα διεθνούς δικαιοδοσίας, αλλά ως κρίσιμο πεδίο δοκιμασίας της ικανότητας της ενωσιακής έννομης τάξης να συνδυάζει αποτελεσματικά την ελευθερία με τη θεσμική δικαιοσύνη.

7. Βιβλιογραφία

I. Ενωσιακή Νομοθεσία – Κανονισμοί

1. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1346/2000 του Συμβουλίου, της 29ης Μαΐου 2000, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας, ΕΕ L 160 της 30.6.2000, pp. 1–18.
2. Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 864/2007 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Ιουλίου 2007, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές (Ρώμη II), ΕΕ L 199 της 31.7.2007, pp. 40–49.
3. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Ιουλίου 2012, σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και εκτέλεση δημόσιων εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου, ΕΕ L 201 της 27.7.2012, pp. 107–134.
4. Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1215/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (αναδιατύπωση), ΕΕ L 351 της 20.12.2012, pp. 1–32.
5. Κανονισμός (ΕΕ) 2015/848 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Μαΐου 2015, περί των διαδικασιών αφερεγγυότητας (αναδιατύπωση), ΕΕ L 141 της 5.6.2015, pp. 19–72.

II. Νομολογία Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης

1. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 9ης Μαρτίου 1999, Centros Ltd v. Erhvervs- og Selskabsstyrelsen, υπόθεση C-212/97, ECLI:EU:C:1999:126.
2. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 5ης Νοεμβρίου 2002, Überseering BV v. Nordic Construction Company Baumanagement GmbH (NCC), υπόθεση C-208/00, ECLI:EU:C:2002:632.
3. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 30ης Σεπτεμβρίου 2003, Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam v. Inspire Art Ltd, υπόθεση C-167/01, ECLI:EU:C:2003:512.
4. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 1ης Μαρτίου 2005, Andrew Owusu v. N.B. Jackson κ.λπ., υπόθεση C-281/02, ECLI:EU:C:2005:120.
5. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 17ης Ιανουαρίου 2006, Staubitz-Schreiber, αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 1 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000, υπόθεση C-1/04, ECLI:EU:C:2006:39.

6. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 2ας Μαΐου 2006, Eurofood IFSC Ltd, αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την ερμηνεία του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000, υπόθεση C-341/04, ECLI:EU:C:2006:281.
7. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20ής Οκτωβρίου 2011, Interdil Srl v. Fallimento Interdil Srl, Intesa Gestione Crediti SpA, αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την ερμηνεία του άρθρου 3 του κανονισμού (ΕΚ) 1346/2000, υπόθεση C-396/09, ECLI:EU:C:2011:671.
8. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 10ης Δεκεμβρίου 2015, Florin Lazar v. Allianz SpA, υπόθεση C-350/14, ECLI:EU:C:2015:802.
9. Απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 16ης Ιουλίου 2020, MH, NI v. OJ, Novo Banco SA, αίτηση προδικαστικής αποφάσεως για την ερμηνεία του κανονισμού (ΕΕ) 2015/848, υπόθεση C-253/19, ECLI:EU:C:2020:585.

III. Επιστημονικές Πηγές

1. Anna Kaczor, “*Moving a Company’s COMI to Achieve a Restructuring: Factors for Consideration*”, Amicus Curiae, Issue 83, 2010.
2. Anthony J. Casey, Aurelio Gurrea-Martínez, Robert K. Rasmussen, “*A Commitment Rule for Insolvency Forum: A Response to Critics*”, Emory Bankruptcy Developments Journal, Vol. 41, Issue 3, 2025.
3. Aurelio Gurrea-Martínez, “*The Implementation of the Model Law on Cross-Border Insolvency: International Divergences and Challenges Ahead*”, International Corporate Rescue, Vol. 21, Issue 3, 2024
4. Christopher A. Whytock, “*The Evolving Forum Shopping System*”, Cornell Law Review, Vol. 96, Issue 3, 2011.
5. Debra Lyn Bassett, “*The Forum Game*”, North Carolina Law Review, Vol. 84, No. 2, 2006.
6. Dolan D. Bortner, “*Mind the Gap: Fighting Forum Shopping in Transnational Bankruptcies under Chapter 15*”, American Bankruptcy Law Journal, Vol. 98, Issue 2, 2024.
7. Guido Rennert, “*Is Elimination of Forum Shopping by Means of International Uniform Law an ‘Impossible Mission’?*”, Macquarie Journal of Business Law, Vol. 2, 2005.

8. Horst Eidenmüller, “*The Rise and Fall of Regulatory Competition in Corporate Insolvency Law in the European Union*”, ECGI Working Paper Series in Law, Paper No. 456/2019, 2019.
9. John F. Coyle, “*Forum Shopping, Statutes of Limitation, and Borrowing Statutes*”, Florida Law Review, Vol. 78, 2025.
10. Markus Petsche, “*What’s Wrong with Forum Shopping – An Attempt to Identify and Assess the Real Issues of a Controversial Practice*”, The International Lawyer, Vol. 45, No. 4, 2011.
11. Martin Gelter, “*Centros, the Freedom of Establishment for Companies, and the Court’s Accidental Vision for Corporate Law*”, ECGI Working Paper Series in Law, Paper No. 287/2015, 2015.
12. Pamela K. Bookman, “*The Unsung Virtues of Global Forum Shopping*”, Notre Dame Law Review, Vol. 92, Issue 2, 2016.
13. Ronald A. Brand, “*The CISG: Applicable Law and Applicable Forums*”, Journal of Law and Commerce, Vol. 38, 2019.
14. Tamar Mskhvilidze, “*The Legal Nature of Forum Shopping in International Civil Procedure Law*”, Law and World, Vol. 9, Issue 1, 2023.
15. Wolf-Georg Ringe, “*Forum Shopping under the EU Insolvency Regulation*”, University of Oxford, Legal Research Paper Series, Paper No. 33/2008, 2008.
16. Yaiphabi Rajkumari, “*Navigating Cross-Border Insolvencies: Unraveling Centre of Main Interest Role and Imperative International Cooperation*”, International Journal of Law Management & Humanities, Vol. 7, Issue 2, 2024
17. Αθανασίου Λ. Ι., Μιχαλόπουλος Γ., *Το Δίκαιο της Διασυνοριακής Αφερεγγυότητας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020.
18. Παϊζής Αθ., *Η Αντιμετώπιση της Διασυνοριακής Αφερεγγυότητας των Ομίλων Εταιριών στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019.
19. Παμπούκης Χ., *Διεθνές Ιδιωτικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2020.
20. Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικολόγων (επιμ.), *Ο ψηφιακός μετασχηματισμός και η επίδρασή του στο εμπορικό δίκαιο*, Πρακτικά 32ου Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2025.